
ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСЛАРИ

(ИНТЕРФАОЛ ДАРСЛАР)

ИННОВАЦИОН ЖАРАЁН

АЛИЯ МАМАТКАЗИНА
АБДУНАЗАР САЛОМОВ
ФАЙЗУЛЛА БОЙНАЗАРОВ

**ЯНГИ ПЕДАГОГИК
ТЕХНОЛОГИЯ
АСОСЛАРИ**

(ИНТЕРФАОЛ ДАРСЛАР)

ИННОВАЦИЯ ЖАРАЁНИ

*ФАЛСАФА ВА ҲУҚУҚ ИНСТИТУТИ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ – 2007*

Тақризчилар:

Умрзоқ Жуманазаров – филология фанлари доктори, профессор,
Юсуф Ҳамдамов – халқаро *ANTIQUE WORLD* илмий
академиясининг профессори.

Масъул муҳаррир:

Карим Норматов – тарих фанлари доктори, профессор.

Муҳаррир М. Асрор
Бадиий муҳаррир Ҳ. Сафаралиев

Теришга берилди 05.02.2007 й. Босишга рухсат
этилди 04.05.2007 й. Бичими 84×108^{1/32}. Офсет босма
усулида чоп этилди. Шартли босма табоғи 4,0. Нашр
табоғи 3,5. Адади 4000 нусха. Буюртма № 53.

МЧЖ «Ношир» босмахонасида чоп этилди.

Шартнома № 18.

Тошкент, 100129, Навоий кўчаси, 30.

Пастки савдо растаси.

© С. Сафаева, Ф. Бойпазаров, 2007.

© Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007.

ЛОЙИҲА РЕЖА:

1. Янги замонавий технология дарси давр талаби.
2. Ўқитувчи нутқида янги педагогик технология усуллари.
3. Интерфаол дарсининг ўзига хос тамойиллари.
4. Ўқитувчининг ўз нутқини ва ўзгалар муносабатини кузатиши.
5. Ҳисоблаш технологияси дарсида нутқ.
6. Инновацион дарсда чизма, шакл, тасвир, кўргазмалардан фойдаланиш.
7. «Диаграмма вена» таққосалаш, қиёслов дарси.
8. Кластр усулида мунозара ва муаммоли саволлар.
9. Дарсда муаммоли вазиятни юзага келтириш.
10. Интерфаол дарслар – янги педагогик технология асоси.
11. Бир соатлик дарсда барча ўқувчиларнинг билимини баҳолашга эришиш.
12. «Ақлий ҳужум» усулининг мезонлари.
13. Ўқувчи усули дарснинг ҳаётийлигини таъминлайди.
14. Янги педагогик технология дарсининг афзалликлари.

Демократик ислохотлар йўлига қадам қўйган мустақил Ўзбекистон Республикасига ўқимишли, ҳар томонлама етук, баркамол фуқаролар керак. Айнан, «Шахс» тушунчаси миллий таълим (модификация)нинг шакл ва шамойилида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, дарсга замонавий талаблар асосида ёндашишни талаб этади.

Шахсни тарбиялаш – «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да Республика таълим ходимлари зиммасига ўта масъулиятли вазифалар юклайди. Бу вазифани амалга ошириш жараёни ўқувчиларни ўқитишга янгича ёндашиш, ўқитувчиларни ўз касбига ва ўзгаларга, яъни таълим олувчиларга ўта талабчанлик билан муносабатда бўлишни тақозо этади. Педагогик жараённинг эскириб қолган технологиясини янгисига алмаштириш, замонавий мактабга давр талаблари асосида ёндашиш, дарсга эса янгича усулларнинг лойиҳасини татбиқ этиш асосий вазифалардан бирига айланмоқда.

Янги педагогик технологиянинг афзаллиги замон синовидан ўтиб, интерфаол дарсининг сифат ва самарадорлигини оширишда муҳим омил эканлиги ўз исботини топмоқда.

Бу борада анча-мунча тажриба тўплаган тадқиқотчилар педагогик технология дарсининг муваффақиятларини кафолатловчи омил эканлигини таъкидлаб, педагогик жараёнларни илмий лойиҳалаштириш, уни амалга ошириш, лойиҳалаштирилган таълим-тарбия жараёнини амалиётга аниқ ва кетма-кет татбиқ қилиш» хусусида ўз фикр-мулоҳазаларини омманинг диққат-эътиборига ҳавола этаётир.

Ушбу ишнинг юзага келишида Ж. Ф. Йўлдошев, У. Толипов, Н. Фуломова, Ю. Амиржонова, Д. Нуриддинова, М. Очиллов, Т. Саидов, М. Х. Усмонбобоева каби педагог олимларнинг интерфаол дарслар ҳақидаги илмий-назарий ва амалий-методик қарашлари, тажриба ва изланишлари самараси бўлган тадқиқотлари муҳим асос ва омил бўлди.

Педагогик технология амалиётда бажариладиган маълум педагогик тизим лойиҳаси эканлиги кўпчиликда катта қизиқиш уйғотади. Одатда дарсда кўп гапирамиз, назарий тушунчалар берамиз, бироқ бераётган таълимимизнинг натижаси ҳақида ўйламаймиз, узундан-узоқ қилган ваъзхонлигимиз ўқувчи ёки талабаларимизнинг хотирасида мустаҳкам сақланиб қолаяпдими. уларнинг руҳиятига таъсир қилувчи қандай воситаларни қўллайпмиз, назарияни амалиёт билан қай даражада боғлаяпмиз, бу ҳақда ўйлаб кўришнинг мавриди етиб келмадимикан деб ўйланиб қоламиз. Дарс жараёнида мавзунини таҳлил қилиш, жисм ва ҳодисаларни таққослаб ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ўқитувчи таҳлил ёрдамида воқеа-ҳодисаларни қисмларга ажратиш, томонларни фикран бирлаштириб, бир бутун ҳолига келтириб нутқда ифода қилади. Таҳлил ва таққослаш узвий боғлиқдир. Синтезли таҳлил жараёни мавзу ёки воқеа-ҳодисаларни қисмларга бўлиб, яъни фикран бирлаштиришдир. Интерфаол дарсларида масаланинг мана шу томони янада равшанлашади ва синтез усули энг қулай дарс жараёнини таъминлайди.

Ўқитувчининг педагогик маҳорати, мулоқот маданияти, нутқнинг тўғрилиги, алоқавий маҳоратнинг талабаларга таъсири, педагогик нутқ техникасини эгалланганлик даражаси ўз навбатида янги алоқавий технологияга асосланган ҳолда амалга оширилади. Бу жараён ўқитувчи фаолияти ва услубиятининг турли кўринишлари орқали амалга оширилади. Педагогик фаолият шакллари ўқитувчининг талаблар асосида маъруза, амалий машғулот давомида ҳикоя, **ВЭЖИ** суҳбат, мулоқот-мунозара дарсларида намоён бўлади.

Технология тушунчаси педагогика фани, ишлаб чиқариш соҳаларига нисбатан анча кенг қўлланилиб. «Технология» сўзи юнонча *techne* — санъат, *logos* — маҳорат деган мазмунни англатади. Олимларнинг таъкидлашича, «технология» атамаси «бола шахсига таъсир кўрсатиш санъати»га эътибор қаратилиб, ҳар бир даврда ўзига хос замонавийлик касб этиб, янгиланиб, такомиллашиб келган. «Педагогик технология» атамасини ўқитиш, таълим бериш жараёнидаги педагогик маҳорат, санъат деб тушуниш мумкин. Ҳар қандай фаолият ё технология, ё санъат бўлиши мумкин. Санъат ички ҳиссиётга, технология эга фанга асосланади. Шундай бўлсада, технология луғавий маънода маҳорат тушунчасига яқин бўлиб, маҳорат дарс ўтишнинг ҳам, санъатнинг ҳам, фаннинг ҳам мевасидир. Мантқиқшунослар ҳар қандай маҳорат кўринишида ички ҳиссиёт, ҳис-ҳаяжон, сезги мужассам бўлади деб уқтирадилар.

Санъат индивидуал маҳорат бўлиб, технологиялар ҳамма даврларда ҳам устиворлик касб этиб келган. Ҳар бир заргарнинг ўзига хос иш услуби, усуллари ва воситалари мавжуд бўлган. У тақинчоқ яшаш жараёнини бошдан охиригача бир ўзи бажарган. Бу ишнинг икир-чикиригача яхши билган, узок вақт давомида тайёрлаган маҳсулотни сифатли бўлган. Маҳсулотни тайёрлашнинг асосида заргарнинг ички сезгилари, маҳорати, ҳиссиётлари намоён этилган.

Турли-туман технологиялар, индивидуал маҳорат, жамоа маҳоратига ўз ўрнини бўшатиб берган. Технология кўплаб касб эгаларининг тўплаган маҳорати йиғиндиси, мажмуи, яъни жамоа маҳоратидир. Технология кўпгина афзалликларга эга бўлиб, ижодиёт, ҳис, сезги, санъат кўринишларини ўзида мужассам этади.

Технология янгича усуллар ва воситалар тизими бўлиб, маълум фаолиятнинг олдиндан белгиланган натижаларини намоён қилади. Бу иборани таълим мезонига боғлаб изоҳламоқчи бўлсак, дарснинг миқдор ва сифат жиҳатидан муваффақиятли чиқишини кафолатлайди. Технологик жараённинг яхши натижа, самара беришини олдиндан пухта лойиҳалаштириш ва амалга ошириш, унинг мужассамлигига боғлиқ. Технология усулларини дарс жараёнига тадбиқ этиш кўп жиҳатдан муҳит, шароит, кўникма ва кузатишлар билан боғлиқдир. Турли хил усулларга дастлаб кўникиш, ўрганиш бир қадар қийин кечади. Аввал бошда ўқитувчида ҳам педагогик маҳорат етишмай, қийин вазиятга тушиб қолиши табиий бир ҳол. Кейинчалик дарснинг натижаси самарадорликга олиб келади, интерфаол дарснинг афзаллиги ўз-ўзидан намоён бўла бошлайди.

Янги педагогик технологияга кўра, талабанинг билим олишдаги мустақиллигини ошириш, мустақил фаолиятини ташкил этиш йўли

билан тил ва нутқий таълим самарадорлигига эришиш, ривожлантирувчи таълим моҳиятини руёбга чиқариш, талабаларнинг мустақил ўқиб-ўрганишини таъминлаш мумкин. Шундагина ўқитувчи ўзининг билими ва нутқий малакаси қай савияда эканлигидан, ўз эҳтиёжларидан келиб чиқиб, фаннинг турли соҳалари бўйича билимини янада ошириш учун хизмат қиладиган таълим мазмунини қидиради, билимларни ўзлаштириш учун маъруза ёки амалий машғулотларида тортишув, баҳс ва мунозара олиб боришнинг ўзи учун қулай йўллари танилади.

Ўқитувчини маърузага технологик ва методик жиҳатдан тайёрлаш, ақлий ривожланиш, ўқитишни фаоллаштириш, янги ўқитиш технологияси билан қуроллантириш жараёни узоқ ва тинимсиз изланишларни талаб этади.

1. Таҳлилни ва ўзига талабчанликни кучайтиради.
2. Муаммоларнинг ечимини осонлаштиради.
3. Қиёсий таҳлил, шарҳлаб ўрганиш қулай усул.
4. Образларни қиёслаш.
5. Шеърларни қиёслаш.
6. Адиблар ижодини қиёслаш.
7. Даврни қиёслаш.
8. Тарихий жараённи қиёслаш.
9. Ёзувчининг услубий, тасвирий воситаларини қиёслаш.
10. Асарнинг замонавийлиги, тарихийлиги тўғрисида баҳс туғдириш.
11. Образга нисбатан муносабат ва мустақил фикрлар.
12. Асар тизимининг ўзига хослиги ҳақидаги баҳслар.
13. Асар мазмунини қайта ҳикоя қилишда таққослаш ва муқоясалаш усули.
14. «Диаграмма вена» усулида икки асар ёки икки образни қиёслаб, жадвалга солиш.

Педагог муваффақиятининг сири нафақат у қўллаётган технологияларда, балки педагог-тарбиячи сифатидаги маҳоратида, болалар қалбига йўл топа олишида кўринади. Ҳар бир ўқитувчининг у қандай технологияни қўллагани, педагогик муомаласи бетакрордир. Чунки ҳар қандай технология жонли, ҳиссиётларга тўла инсоний муносабатлар, педагогик муомала ҳамда маҳоратнинг ўрнини боса олмайди.

Бошқа ўқув машғулотларида билим бериш устивор бўлса, адабиётда ўқувчининг қалб кўри, туйғулари билан ҳис қилиш, тасаввур этиш кучаяди. Бола учун адабий жараён, унинг илмий-назарий асосларни ёки қандайдир саналарни ёд билиши муҳим эмас. Бу нарса

умри давомида керак бўлмаслиги ҳам мумкин. Унга шундай нарса бериш керакки, ўша нарсасиз бугун, ҳозир яшаш мумкин бўлмасин ва шу билганига доимо, узоқ йиллардан сўнг ҳам қайта-қайта мурожаат этиб, ҳаёлан боғланиб юрсин. Дарсда шундай муаммоли вазиятларни юзага келтириш ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ.

1. Дидактик жараёнлар, ташкилий шакллар, ўқитишга муносабат.
2. Дидактик таълим маънавият ва маърифатнинг асоси.
3. Дарснинг инновацион тамойиллари.
4. Ҳамкорлик педагогикаси асосида тарбияга ёндашув.
5. Ҳамкорлик педагогикасида тарбия жараёнининг мураккаблиги.
6. Ҳамкорлик педагогикасида ҳар бир ўқувчи ўзини шахс деб билиши.
7. Ўқувчиларда кичик қобилиятлардан тортиб улғайиши ва камол топишида ўқитувчининг нутқий фаоллиги.
8. Руҳшунослик нуқтаи назаридан шахс ривожланишининг жамият билан боғлиқлиги ва узвийлиги.
9. Аъъанавий педагогикада дарснинг 5 элементли босқичини таҳлил қилиш.
10. Ностандарт ва интерфаол дарс шакллари.

Инсоннинг ўзлиги, ўз моҳияти дунёга, ҳаётга, табиатга, одамларга меҳр-муҳаббат асосида ўз оламини, яъни гўзаллик қонунларига мувофиқ бўлган оламни ярата олишида кўринади. Бусиз маънавий етук инсонни шакллантириб бўлмайди. Мана шу оламнинг яратилишида муаллимнинг ўрни беқиёс. Ўқитувчи тарихнинг асосий ижодкорини, яратувчисини, яратувчиси эканлигини англаб етган ва муҳими ўз ватани, унинг тараққиёти учун масъул инсонни тайёрлайди. Ҳаётни, одамларни, дунёни севувчи, ижодкор инсонни шакллантириш жараёнини бошқаради. Жараён маҳорат билан бошқарилса, инсоннинг ўзлигини англаш учун негиз яратилади, бериладиган билимлар эса асосий воситалар ҳисобланади. Агар шундай бўлмаса, таълим ўзининг асл қимматини йўқотади. Агар педагогик технология шахсга таъсир кўрсатиш санъати маъносини англаб етса, адабиёт ҳам худди шу вазифани бажаради. Шунинг учун ҳам ўқитувчи дарснинг ижодкори, у тайёр технологияларнинг оддий ижрочисига айланмаслиги, педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўз йўлини, изланиши ва заковатини намоён этиб, фаолиятга киришиши лозим.

«Заргарнинг ўз хунарига ишқи, — деб ёзган эди Жалолиддин Румий, — модданинг ҳақиқий сифатларини англашга, бинобарин, унга ишлов беришнинг усул ва воситаларини эгаллаб олишга етаклайди. Бу жараён заргар учун ўз-ўзини англаш жараёни ҳамдир».

Инсон қайси касб соҳиби бўлишидан қатъи назар ўз ишига, машғулотига қунт билан, меҳр билан ёндашса, унинг бутун сир-асрорини, усул воситаларини мукамал эгаллайди, шу билан бирга ўз-ўзини англайди, шу соҳада камол топади. Ҳукутовчи кимни ўстирса, тарбияласа ўзи ҳам ўсади, улғаяди, донишмандлик касб эта боради.

Ҳукутовчи ҳар бир асар матни юзасидан дарсликда берилган савол-топшириқлар ёрдамида ўқувчи ёки талабаларнинг ҳар бирини ўз даражасида фикрлашга, ҳаётий ҳақиқатни асар таҳлили давомида ўзи кашф этишига имкон яратиши керак. Дарсда ўқувчи ёки ўқитувчи томонидан мантиқнинг қайта ҳикояланиш ҳоллари, яъни такрорлаш усуллари ҳам бўлиши мумкин. Бундай усул билимни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Ҳикоялаш қайта-қайта такрорланаверса тингловчининг баъдига тегади. Инсон эзгу ниятлари, орзуларини ёзувчи истеъдод ва таланти орқали ифодалаб рўёбга чиқаради. Уни шундайлигича ўқувчи қалбига етказиш ўқитувчи маҳоратига боғлиқ.

Савол бериш ҳам санъат бўлиб, ўқитувчи буни чуқур англаши ва ўқувчиларга ҳам сингдириши лозим. Жўяли саволда қандайдир тушуниб етилмаган теранлик бўлиб, ўқувчиларни изланишга, асар мутолаасига чорлайди.

Замонавий технология ҳақидаги фикримизни давом эттирар эканмиз, унинг афзалликлари, ўзига хос услубий йўналишларини аниқроқ изоҳлаб олишимизга тўғри келади. Бу ўринда қуйидагича изоҳлар билан тўқнаш келамиз.

1. Замонавий технология дарсининг олдида қўйган асосий муаммо ва тамойилидир.

2. Янги педагогик технологиянинг таъриф ва тавсифи.

3. Тадқиқотчи олимларнинг тажрибалари асосида ёзилган педагогик технология хусусидаги тадқиқотлар.

4. Янги педагогик технология дарсида ўқитувчи усулларида нутқининг ўрни.

5. Инсониятнинг тарихий тараққиётида нутқий билимга бўлган эҳтиёж.

6. Интерфаол дарсни ташкил этишда ўқитувчининг нотиклик маҳорати.

7. Панднома-дидактика асосида таълим-тарбияга ёндошув.

8. Ўқувчиларни танлаш эмас, ўқитиш керак.

9. Ўқитиш мақсадлари жамият ва даврнинг талаби.

10. Ўқитиш мазмуни ва режалари давлат таълим стандартида белгилаб берилган.

Шундай ҳолатлар бўладики, дарс давомида ўринли-ўринсиз равишда кўплаб усул ва методлар қалашиб кетади. Натижада, асарнинг

бадиияти, жозибаси хиралашиб қолади, таъсир кучи камаяди. Адабиёт дарсларида асосан сўзнинг кучига, қудратига таяниш, фойдаланадиган усуллар мана шу мақсадга омухта бўлиб, сингиб кетадиган бўлсагина, уни қўллаш яхши самара бериши мумкин.

Ўқитувчининг рамзлар, ишоралар, шама, қочиришлар, истиоралардан фойдалана олиши, нутқ оҳангига, сўз жозибасига эътибор бериши ва ифодали ўқиш санъатини эгаллаши катта маҳоратни (технологияни) талаб этади. Таълим технологияси педагог фаолиятини, дарс жараёнини ташкил этиш ва олиб боришни тўлиқ амалга оширишидир. Шунинг учун ҳам дарсларнинг мақсад ва вазифалари доимо ўқитувчининг диққат марказида турмоғи керак.

Сўз ва грамматик воситаларни изоҳ берган ҳолда нутққа олиб кириш замонавий технологияга сайқал бағишлайди. Нутқ соф бўлиши учун ҳаракат асосан ўқитувчи нутқида ўз аксини топиши керак. Ўқитувчи интерфаол дарс жараёнида ўқувчининг диққат марказида бўлади ва унинг барча айтган сўзлари қандай бўлса шундайлигича уларга етиб боради. Агар ўқитувчи юқоридаги унсурларга аҳамият бермаса, ўқувчилар билимига, тафаккурига, характериға салбий таъсир қилиши мумкин. Ўқитувчи нутқ борасида ҳаммага ўрнатилган бўлиб, ўз маҳоратини, инновацион усулларни маҳорат билан намойиш этади.

Кўпинча талабаларнинг ўз шеvasига хос сўзларни дарс мобайнида ишлатиши ҳолларини учратамиз. Бу ўзи ўқиган ўрта мактабларда ўқитувчининг адабий тил нормаларига эътибор бериб дарс ўтмаганлигидан дейиш мумкин. Шунинг учун ҳам бўлажак ёш ўқитувчи ёки талабанин янги педагогик технология асосида дарс ўтиш маҳоратини олий мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Бундай талабалар адабий тилдаги профессор-ўқитувчи маъруза нутқидаги баъзи сўз ва ибораларга тушунмай қолиш ҳолатлари ҳам бўлади.

Шунинг учун нутқнинг тўғрилигига ва софлиги даражасига ўрта мактабдаёқ эътибор бериш керак. Мактаб раҳбарияти, ўқитувчилари бу масалага масъулият билан қараши лозим бўлади.

Фикрни давлат тилида мустақил, тушунарли ва аниқ, таъсирли, мантиқий баён этиш малакаси ва кўникмасини эгаллаш, ўқитувчи нутқ маданияти таълими мазмунидаги янги педагогик технология дарси жараёнида амалга оширилади.

Янги педагогик технологиядан кутилган мақсад нима, унинг афзалликлари, дарснинг самарадорлигини ошириш тамойиллари нимадан иборат деган саволга қуйидагича ҳосилалар асосида жавоб бериш мумкин.

1. Янги педагогик технология энг қулай ва содда усул.
2. Мустақил фикрлашни ўргатади.
3. Кўп тармоқли.
4. Содда, осон.
5. Эсда қолиши кучли.
6. Билим бойлигини оширади.
7. Вақтдан ютамиз.
8. Қизиқарли ўтади.
9. Дарснинг самарадорлигини оширади.
10. Дунёқарашни оширади.
11. Тафаккурни ривожлантиради.
12. Ўқувчиларнинг диққат-эътиборини тортади.
13. Ҳар бир ўқувчи билан индивидуал муносабат пайдо бўлади.
14. Хотирани кучайтиради.
15. Изланишга чорлайди.
16. Ўқувчиларни ўз устида ишлашга даъват этади.

Руҳ — (лотинча — *spiritus*) тадқиқотчилар руҳни кенг маънода онг тушунчасига, тор маънода тафаккурга боғлаб таҳлил қиладилар. Амалий ва назарий фаолиятининг бирлиги деб турлича изоҳ бериб келинмоқда. Файласуфлар инсоннинг руҳияти, жамият руҳияти деган луғавий маъноларни ҳам таҳлил қиладилар. Социологлар жамиятда, маълум бир даврдаги руҳий ҳолатни атрофлича ўрганиб халқнинг, одамларнинг маълум бир муҳим нарса ва ҳодисага муносабатини белгилаб берадилар. Инсон руҳияти қудратли куч, таъсир кўрсатувчи энг муҳим восита.

Руҳ бошқа бир маънода инсон ўлгандан сўнг танадан ажралиб чиқувчи бир фаний аъзо деб қарайдилар. Бу ўринда биз руҳ тушунчасининг дарс жараёнида ва умуман инсон фаолиятида муҳим ўрин тутиши ҳақида тўхталиб, руҳ тушунчасини руҳият-психология билан боғлаб ўрганиш мақсадида таърифини келтириб ўтмоқдамиз.

Янги педагогик технология «Ўқитувчининг нутқ маданияти» фанини ўқитиш методларини янада такомиллаштиришга ёрдам бериб, дарсга янги усуллар асосида ёндашувни таъминлайди. Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, ўқувчи ёки талабалар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан

юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади.

Бир қатор ривожланган мамлакатларда тўпланган тажрибалар, интерфаол услублар янги асосда дарсни ташкил этиш жараёнида педагогик технология катта самара беради. Республикамиз таълим тизимида интерфаол методлар, дарсга янги педагогик технология асосида ёндашув, таълим-тарбия жараёнида назарий ва амалий билимларни беришнинг янгича шакли жорий этилган.

«Фикрий ҳужум» («Мозговая атака») методи ўқувчи ёки талабаларнинг машғулот жараёнидаги фаоллигини таъминлаб, эркин фикр юритишга ўргатади. Ўқувчиларни мустақил фикрлаш, муайян мавзунини муҳокама қилишга, янги муаммоларни келтириб чиқаришга, ижодкорликка етаклайди. Кўндаланг турган масалани ҳал этиш, ечиш жараёнини осонлаштиради. Дарс жараёнида ўртага ташланган савол ва унинг жавоблари луқма ва ҳазил-мутойибалардан иборат бўлиб, баҳс-мунозара машғулотида ўқувчи ёки талабанинг эркин иштирокини оширади. Таълим жараёнида ушбу методдан самарали ва муваффақиятли фойдаланиш ўқитувчининг педагогик маҳорати тафаккур кўламини кенглигига боғлиқдир. «Фикрий ҳужум» методидан фойдаланиш чоғида ўқувчи ёки талабалар сони 15 нафардан ошмаслиги лозим.

Янги педагогик технология асосида дарсни ташкил этиш қадимги шарқона тарбия тамойилларидан бутунлай воз кечиш деган гап эмас. Янги педагогик технология гарб таълим жараёнининг энг илғор тамойиллари бўлсада, шарқона анъаналар, панднома-дидактик руҳида тарбияни кучайтириши ҳамма вақт миллий тарбиямизнинг асосини ташкил этади.

Дидактика-панднома:

1. Одамларнинг яхшилигини, ўз яхшилигинг билан аралаштирма.
2. Бойлигинг миқдорини дўсту душманга билдирма.
3. Қариндошни қариндошдан айирма.
4. Яхши одамни ғийбат билан ёд қилма.
5. Фақат ўзингни ўйлама.

Дарс жараёнида қисқа дақиқа тўхталиш (пауза) сақлаб, шу хилдаги пандномаларни изоҳлаб ўтиш ҳам катта аҳамиятга эгадир.

«Фикрларнинг шиддатли ҳужуми» методи. Мазкур метод Е.А.Александров томонидан асосланган, Г. Я. Буги томонидан қайта ишланган. «Фикрларнинг шиддатли ҳужуми» методининг моҳияти синфда муайян топшириқларини бажарувчи ўқувчи ёки талабанинг фикри-

ни ва мулоҳоза имкониятларини рўёбга чиқаришга кўмаклашади. Ўқувчи ёки талаба ўртага ташланган фикрга қарши ўз ғояси ва муносабатини билдириши, мақсадини юзага чиқариши мумкин. Машғулот бир неча босқичда ташкил этилади. Руҳий жиҳатдан муносабатлари яқин, сон жиҳатидан тенг бўлган ўқувчи ёки талабаларни ўзида бириктирган кичик гуруҳларни шакллантиради. Гуруҳларга топширилган вазифа ёки топшириқларнинг моҳияти, мақсадларини аниқлаш ва атрофлича ўрганиш. Гуруҳ аъзоларининг муайян ғояларини таҳлил қилиб берган топшириқларнинг натижаларини ечиш, ҳал этиш. Топшириқлар ечимларини муҳокама қилиб, уларни тўғри ҳал этиб, туркумларга ажратиш. Топшириқ ечимларини қайта туркумлаштириш, ечимини топиш учун сарфланган вақт, ечимларнинг аниқ, равшанлигини баён этиш ва маълум мезонлар асосида баҳолаш. Дастлабки босқичларда топшириқ ечимлари юзасидан билдирилган муайян танқидий мулоҳазаларни муҳокама этиш, улар устидан ҳукм чиқариш ва маълум бир тўхтамга келиш.

бхбхб методи гуруҳларнинг ҳар бир аъзосини фаоллик, ўз фикрини ифода этиш, гуруҳдошларининг фикрларини тинглаш ва танлай олиш, ўртага ташланаётган бир неча фикрни умумлаштира олиш, шунингдек, ўз фикрини ҳимоя қилишга ўргатади.

Ушбу методни 5,6,7 ва ҳатто 8 нафар ўқувчи ёки талабадан иборат бўлган бир неча гуруҳларда ҳам қўллаш мумкин.

бхбхб методидан таълим жараёнида фойдаланиш ўқитувчидан фаоллик ва нутқий педагогик маҳорат, шунингдек, гуруҳларни мақсадга мувофиқ шакллантира олиш лаёқатига эга бўлишни талаб этади. Гуруҳларни тўғри шакллантирмаслик топшириқ ёки вазифаларни тўғри ҳал этилмаслигига сабаб бўлиши мумкин. бхбхб методи ёрдамида машғулотлар қўйидаги тартибида ташкил этилади.

1. Ўқитувчи машғулот бошланишида 6 тадан стул қўйиб чиқади.
2. Ўқувчилар машғулот бошланишида 6 та гуруҳга бўлинади.
3. Таълим олувчилар жойлашиб олганларидан сўнг ўқитувчи машғулот мавзусини эълон қилади ҳамда гуруҳларга муайян топшириқлар юкланади.
4. Ўқитувчи гуруҳларнинг фаолиятини кузатиб боради, керакли ўринларда гуруҳ аъзоларига маслаҳатлар беради.
5. Мунозара учун белгиланган вақт ниҳоясига етгач, ўқитувчи гуруҳларни қайтадан шакллантиради.

«Ақлий ҳужум» методи муайян мавзу юзасидан берилган муаммоларни ҳал этишда кенг қўлланиладиган метод саналиб, машғулот иш-

тирокчиларини муаммо хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритишидир. Шунингдек, ўз тасаввурлари ва ғояларидан ижобий фойдаланиш борасида маълум кўникма ҳамда малакаларни ҳосил қилади.

Ушбу метод ёрдамида ташкил этилган машғулотлар жараёнида ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча муҳим жумбоқларнинг ечимларини топиш имконияти туғилади. «Ақлий ҳужум» методи танлаб олинган мавзулар доирасида маълум қадриятларни англаш, айни вақтда уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади. Машғулотлар жараёнида «Ақлий ҳужум» методидан фойдаланишда бир неча қоидаларга амал қилиш талаб этилади. Машғулот иштирокчиларини муаммо даврасида кенг фикр юритиш, улар қобилиятини чархлашга, мантиқий фикр юритишга ундаш. Ҳар бир ўқувчи ёки талаба томонидан билдирилаётган фикр ёки ғоялар мазмуни ва миқдори аниқланиб борилади. Бу эса билдирилган фикрлар орасидан энг мақбулларини танлаб олишга имкон беради. Бундан ташқари, фикрларни баҳолаб бориш, яъни рағбатлантириш навбатдаги янги фикр ёки ғояларнинг туғилишига олиб келади. Ҳар бир ўқувчи ёки талаба ўзининг шахсий фикр ва ғояларига асосланган ҳолда уларни ўзлаштириши мумкин. Аввал билдирилган фикрларнинг умумлаштирилиши, туркумлаштирилиши ёки уларни ўзлаштириш, илмий асосланган фикрларни шакллантиришга замин ҳозирлайди. Ўқувчи ёки талабаларнинг ҳар қандай фаолиятларини маълум жорий талаблар асосида назорат қилиш назарда тутилсада, бироқ билдирилаётган фикрларни баҳолашга йўл қўйилмайди. Агарда уларнинг фикрлари баҳолаб бориладиган бўлса, ўқувчи ёки талабалар ўз диққатларини шахсий фикрларини ҳимоя қилишга киришиб кетиб, оқибатда улар янги фикрларни илгари сурмайди ҳамда вақтдан ютқазади. Мазкур методни қўллашдан асосий мақсад ўқувчи ёки талабаларни муаммо хусусида кенг ўйлаш, фикр юритишга рағбатлантириш эканлигини эътибордан четда қолдирмаслик. Машғулот жараёнида ушбу методдан самарали фойдаланиш мақсадида қуйидаги қоидаларга амал қилиш лозим:

1. Машғулот иштирокчиларининг ўзларини эркин тутишларига шароит яратиб бериш.

2. Ғояларни ёзиб бориш учун ёзув тахтасини ёки варақларни тайёрлаб қўйиш.

3. Муаммони аниқлаш.

4. Машғулот жараёнида амал қилиш лозим бўлган шароитларни белгилаш, синфнинг руҳий даражасини ўрганиш ва ҳолатта муносабат:

- A). Талаба ёки ўқувчилар томонидан билдирилган ҳар қандай ғоя баҳоланмайди.

Б). Талаба ёки ўқувчилар мустақил фикр юритишлари, шахсий фикр билдириши учун қулай руҳий-психологик муҳит яратилади.

В). Ғояларнинг турлича ва кўп миқдорда бўлишга аҳамият қаратилади.

Г). Бошқалар томонидан билдирилаётган фикрларни ёдда сақлаш, уларнинг фикрларига таянган ҳолда муносабатини изоҳлаб, янги фикрларни билдириш, билдирилган фикрлар асосида муайян хулосаларга келиш каби ҳаракатларнинг ўқувчи ёки талабалар томонидан содир этилишига эришиш.

5. Билдирилаётган ғояларни ўқувчи ёки талабалар томонидан асосланишга эришиш ва уларни ёзиб бориш.

6. Муайян қоғоз варақлари ғоялар билан тўлгандан сўнг, уларни ёзув тахтага осиб қўйиш.

7. Билдирилган фикрларни аниқ муносабат ва янги ғоялар билан бойитиш асосида қувватлаш.

8. Бошқалар томонидан билдирилган ҳар бир фикр устидан назорат ўрнатиш, уларга нисбатан ҳимояли шарҳлар ва шартлар билдиришга йўл қўймаслик.

9. Ўқувчи ёки талабалар томонидан янги ғояларни билдириш давом этар экан, муаммонинг ягона ечимини топиб эълон қилишга имконият яратиш.

Кластр методи педагогик, дидактик таълимнинг муайян шакли бўлиб, у ўқувчи ёки талабаларга ихтиёрий муаммолар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил ғоялар ўртасидаги ўзаро алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади.

Кластр методи аниқ нарсага йўналтирилган фикрлаш шакли саналади. Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш таъминоти билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу метод муайян мавзунинг ўқувчи ёки талабалар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилганига қадар фикрлаш фаолиятини таъминлашга хизмат қилади.

Ғоясига мувофиқ ишлаб чиқилган Кластр методи пухта ўйланган тактика бўлиб, ундан ўқувчи ёки талабалар билан яқка тартибда ёки гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Синф ўқувчилари асосида ташкил этилаётган машғулот гуруҳ аъзолари томонидан билдирилаётган ғояларнинг мажмуаси тарзида намоён бўлади.

Кластр методидан фойдаланиш қуйидагича амалга оширилади:

1. Нимани ўйлаган бўлсангиз, шунини қоғозга ёзинг. Фикрингизнинг тўғрилиги ёки сифати тўғрисида ўйлаб ўтирмай, уларни шунчаки ёзиб боринг.

2. Ёзувнинг орфографияси, пунктуацияси ёки бошқа жиҳатларига эътибор берманг.

3. Белгиланган вақт ниҳоясига етмагунча, ёзишдан тўхтаманг. Агар маълум муддатда бирор-бир ғояни ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсанинг расмини, тасвир ёки шакллар чиза бошланг. Бу ҳаракатни янги ғоя туғилгунча давом эттиринг.

4. Муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриб, мазкур ғоялар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликни кўрсатишга ҳаракат қилинг.

«**Диаграмма вена**» қиёсий таҳлилда жуда қўл келиб, мавзунини шарҳлаб, икки муаммони бир-бирига муқояса қилиб ўқишда қулай усулдир. Бу усул икки доира шаклидаги айлана чизиқларнинг қўшилиши ҳолатида бўлиб доираларнинг икки тарафига ёзувчи ҳаёти, асар ёки образларига оид фақат ўзига хос индивидуал ҳолатларга тегишли манбалар, рақамлар, саналар, белгилар ёзилиб, ўртада икки доиранинг қўшилиши натижасида пайдо бўлган бўшлиқда эса икки адиб, асар ёки образга хос турли фикрлар, ғоялар кўриниши изоҳлаб борилади. Бир қарашда оддийдек туюлган бу усул ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятини оширади, хотирани кучайтиради. У ёки бу мавзу устида мустақил ишлашга ундайди. Икки мавзунинг умумий ва индивидуал, яъни фақат ўзига хос томонларини тез фарқлайди. Мавзу тез ва узоқ вақт эса қолади. «Диаграмма вена» ўқувчинини ҳушёрликка, сезгирликка чорлайди. Ўқувчилар 4–5 тадан уч гуруҳга, жами 15 тага ажратилади. 1-гуруҳ доиранинг ўнг томони, 2-гуруҳ доиранинг чап томони, 3-гуруҳ икки доиранинг қўшилишидан пайдо бўлган бўшлиқ устида ишлайди. Мавзунини кенг қамровли ўзлаштириб олишга кўмаклашади. Гуруҳдаги қолган ўқувчилар эса кузатувчилардир, яъни «Диаграмма вена» устида ишлаётган 3 гуруҳнинг ҳаракатларини кузатадилар. Ҳатто баҳолашлари ҳам мумкин. Дарс, мавзу, ҳаракатлар узоқ вақт эса сақланиб қолади. «Диаграмма вена» турли хил ғоя, фикрлар кураши ва ҳужумини, мунозараларни келтириб чиқаради. Ўқувчиларни ўйлантиради, мустақил фикрлашга ундайди.

Бугун таълим-тарбия жараёнининг давр талабларига мос равишда амалга оширишнинг энг зарур омили бўлган замонавий дарснинг ҳар бири ўқувчи-ёшлар учун ўзига хос қувонч доирасига, ҳар бир таълим даргоҳи эса шодлик масканига айланиши лозим. Хусусан, дарсга ишонч билан келиб, ўз ўқитувчисини алоҳида ҳурмат ва эъзоз

билан кутиб олиш туйғусини шакллантириш бугунги кун таълим-тарбия жараёнининг асосий мезонларидандир. Уқитувчи дарс пайтида ўқувчиларга тўғри йўл-йўриқ бериб турса, ўзлаштириши қийин бўлган болалар фаол иштирокчига айланганини ўзлари билмай қоладилар.

Ишлаб чиқариш саноати, бизнес олами, ижтимоий-сиёсий ҳаётда ёш авлоднинг ўз ўрнини топа олиши, ўзлигини тарбиялашда тadbиркорлик ва ишбилармонлик ўйинлари шаклида ўтказиладиган дарсларнинг аҳамияти каттадир.

Бошқа фанлар каби адабиёт дарсларида бу нарса ўзгача маъно касб этади. Адабиёт бошқа фанлардан фарқ қилиб, санъат сифатида инсон руҳияти, ҳис-туйғулари, тафаккурини, маънавий дунёсини бойитишда энг кучли восита бўлиб хизмат қилади. Интерфаол дарсларда ижодиёт, ҳис-туйғу, сезги, идрок, фаоллашади. Дарс руҳияти образлар ва тасвирлар, қизиқарли кўргазма иборалар ўқувчиларни ҳис-туйғулари орқали билишга, тафаккур қилишга, гўзалликни кўра олишга, дунёга бўлган муносабатини шакллантиришга имкон яратади.

«**Бозор иқтисоди**» билан боғлиқ даврда болаларни бизнесга ўргатишнинг ҳам аҳамияти каттадир. Зеро, болалар эртанги кунда мустақил ҳаётга қадам қўйганларида турли хил ҳаёт тўсиқларига дуч келадилар. Ана шу мақсадда «Ақлий ҳужум» услубини қўллаган ҳолда, ноанъанавий услубда ўтказилган «Кичик ва ўрта бизнеснинг афзалликлари ва муаммолари» мавзусидаги дарс ишланмасини тажриба алмашиш мақсадида кўриб чиқинг.

Мавзу: «Кичик ва ўрта бизнеснинг афзалликлари ва муаммолари».

Дарс мақсадлари: а) ўқувчиларга кичик ва ўрта бизнес, тadbиркорлик асослари бўлган, хусусан Ўзбекистондаги бизнес йўналишлари ҳақида билим бериш; б) ўқувчиларга таққослаш, англаш, мустақил фикрлашни ўргатиш; в) бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг талаблари, кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг республикамиз халқ хўжалиги учун аҳамияти борасидаги билимларни мустаҳкамлаш.

Дарснинг бориши:

1. Дарснинг ташкилий қисми – 3 дақиқа.
2. Ақлий ҳужум – 20 дақиқа.
3. Англаш дарсликлар билан ишлаш (интер услубда) – 30 дақиқа.
4. Фикр юритиш – 10 дақиқа.
5. Янги мавзунини мустаҳкамлаш – 7 дақиқа.
6. Дарс якуни, уйга вазифа («Бизнес режа» тузиб келиш) – 5 дақиқа.
7. Баҳоларни изоҳлаш – 5 дақиқа.

Дарснинг ташкилий қисми – ўқувчилар билан саломлашгандан сўнг, улар 6 кишилик 4 та гуруҳга бўлинади.

Услуксиз таълим тизимида турли мазмундаги мулоқотни ташкил этиш жараёнининг миллий асослари ва мазкур жараёнда умуминсоний кадриятлар устиворлиги Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатининг асосий тамойилларидандир.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланишининг маънавий-ахлоқий асослари, ўқитувчининг ҳамкасблари, ўқувчилар, жамоат ташкилотларининг вакиллари ва оналари билан мулоқот каби глобаллашув асосидаги педагогик ҳамкорлик, бу борада муаммоларни ечиш, шу куннинг асосий масалаларидандир.

Шарқ мутафаккирлари Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг ижодий меросларини тарбия воситаси сифатида қабул қилиб, уларнинг фикрларига таяниб, дарсинг мазмундорлигини ошириш, янги педагогик технология — ўқитувчи маҳоратининг етакчи омилларидандир.

Ўқитувчи маҳорати, мулоқот ва муомала маданияти билангина муаммоларни ҳал қилиб бўлмайди. Бундай пайтда уч асосий фактор: мактаб, оила, муҳит муҳим ўрин тутади. Муносабатга киришиш маҳорати, уларни эгаллашга қўйиладиган талаблар илғор фикрларни намойиш этиш янги педагогик технология дарсининг асосий талабларидандир.

Юнон ва рим файласуфлари Суқрот, Платон (Афлотун), Демосфен, Аристотель (Арасту), Цицерон ва бошқаларнинг асарларида педагоглар ва уларнинг нотиклик санъати тўғрисидаги ғоялар илғари сурилган бўлиб, педагогик маҳоратнинг тамал тошлари ҳисобланади.

Ўқитувчи, унинг касбий тайёргарлиги ҳамда педагогик маҳоратининг таълим-тарбия ривожига алоҳида ўрни борасидаги қарашлар, ҳар бир ўқитувчининг билиши лозим бўлган назарий билимлари мажмуасини ташкил этади.

Бир соатлик илм ўрганиш уч кунлик ибодатдан яхши, бир кунлик дарс эса уч ой тутилган рўзадан афзалдир, деб донолар бекорга уқтиришмаган. Шундай экан ҳар бир ўқитувчи ўз зиммасига юкланган бурч ва вазифани чуқур англаб етган ҳолда, ниҳоятда хайрли ишга қўл урганини ҳис қилиши лозимдир.

Педагогик тизим инсониятнинг ривожланиши давомида ўсиб келаётган авлодни ўқитишга ва тарбиялашга бўлган заруратдир. Демак, бу жараённинг қадимданоқ тизими бўлиб, ҳар бир давр учун ўзининг, давр талабларига жавоб берувчи тизими бўлган.

Ҳар қандай педагогик тизим қуйидаги ўзаро боғланган мажмуадан иборат:

1. Ўқувчилар (кимни ўқитиш лозим).
2. Ўқитиш мақсадлари (нима учун, қай мақсадда ўқитиш).
3. Ўқитиш мазмуни (нимани ўқитиш).
4. Дидактик жараёнлар.
5. Ўқитишнинг техник воситалари.
6. Ўқитишнинг ташкилий шакллари.

Ўқитувчи-мураббийлар таълим тизимига янги педагогик технологияни олиб кириб, миллий дидактикамизни бой бериб қўймаёلمизми, деган саволлар билан мурожаат қилишади. Миллий қадриятларимиз, шарқона дидактик анъаналаримиз ҳамма вақт дарснинг марказий жараёни бўлиб қолаверади.

Ҳар қандай дидактик вазифа тегишли ўқитиш технологияси ёрдамида ечилади.

Дидактика моҳиятига кўра хилма-хил ва ранг-барангдир. У ҳар бир ўқувчи ёки талаба (кимни ўқитиш?) ақлий, психологик хусусиятларидан, ижтимоий мавқеидан қатъи назар ўқигани келган, демак, ҳар қандай болани ўқитиш шарт.

Ҳар бир дидактик вазифани тегишли технология, яъни дидактик жараёнлар, ташкилий шакллар ўқитувчининг ўқувчиларни ўқитиш жараёнларига муносабатини замонавий дарс ўтиш орқали ечилади.

Бугун республика маърифатпарварлари олдида қўйилган дидактик вазифа — бу шахсни тарбиялаш. Ўқитиш ва тарбияга шахсий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ёндашишдир.

Мактабга шунчаки ўқувчилар эмас, балки шахслар келадилар. Уларнинг ҳар бири мактабга ўқитувчининг дунёқарашидан ҳеч қандай фарқ қилмайдиган ўз ҳис-туйғулар ва кечинмалар дунёсини олиб киради. Дарслар ва ишларга кўмилиб кетган ўқитувчи ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндашишни тўла амалга ошира олмайди.

Шу жиҳатдан янги педагогик технологиянинг оммавий ўқитиш ва омавий кузатиш, амалий назорат методи кўпгина муаммоларни ечиб беради. 1986 йили «Ўқитувчи газетаси» саҳифаларида новатор ўқитувчилар Й. Н. Ильин, С. Н. Лесинкова, Ш. А. Амонашвили ва бошқаларнинг «Ҳамкорлик педагогикаси» номли декларацияси босилиб чиққач, педагогик жамоатчилик ўқувчига янгиша шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашиш муаммосини муҳокамага қўйди.

Ҳамкорлик педагогикаси «болага бошқалар сенга қандай муносабатда бўлишини истасанг, худди шундай муносабатда бўл», деган масала билан ёндашмоқда.

Шу маънода Абу Али ибн Сино (Авеченна) асарларида қуйидаги сўзлар мавжуд: «Инсонга, бошқалар сенга қандай муносабатда бўли-

шини истасанг, худди шундай муносабатда бўл», дея таъкидлаб ўтилган. Библияда ҳам худди шунга ўхшаш — маънодош фикрни учратимиз.

Айнан шундай ёндашиш, шахсий ёндашиш деб аталади. Ҳар бир киши — бу шахс, жумладан, мактаб ўқувчиси ёки талаба ҳам ўзини улуғвор мақсадлар, юксак орзулар чўққисидан ҳис этади. Эҳтимол, ўқувчи ёки талабанинг эзгу ниятлари таълим бераётган мураббийсиникидан ҳам юксакроқдир. Буни ҳар биримиз унутмаслигимиз лозим.

Ўқитиш ва тарбияга шахсий ёндашишни эълон қилувчи ҳамкорлик педагогикаси болаларни ўқишга жалб қилишга, ўқитувчи ва болаларнинг ҳамкорликдаги меҳнатига алоҳида эътибор берганлиги билан илгариги анъанавий педагогикадан фарқ қилади.

«Ялли фикрий ҳужум» методи. Мазкур метод Е.А.Александров томонидан асосланган, Г. Я. Буги томонидан қайта ишланиб, бойитилган. Бу методни 20,40 ва 60 нафар ўқувчи ёки талабадан иборат гуруҳда қўллаш мумкин. Ушбу метод ўқувчиларининг янги гоё ва янги фикрларини ўртага ташлашга ўргатади. Талабаларни 5 ёки 6 нафардан гуруҳларга бўлиб, 15 дақиқа ичида ўртага ташланган савол ёки муаммони ечиш топшириғи берилади. Савол ва шартга асосланган муаммо юзасидан ҳар ким ўзининг мустақил фикрини билдириши, масалага ҳар ким ўзича ижодий ёндашиши мумкин. Муаммони ечиш учун берилган вақт тугагунча ҳар бир гуруҳ муаммонинг ечими юзасидан ахборот беради. Ўқитувчи муаммонинг ечими юзасидан ўз хулосасини айтиб, гуруҳ аъзоларининг фаолиятини баҳолайди. Машғулот якунида ўқитувчи берган савол ёки топшириқ юзасидан билдирилган жавобларнинг энг яхшиси ва ўзига хос ижодкорини эълон қилади.

Ҳамкорлик педагогикаси ўқувчини муваффақият сари йўналтириши, ўзига ишонтириши, ўқишга ўргатиши, мустақил фикрлашга ундаши, бундан ташқари, унинг орқанда қолишига ва орқанда қолганини сезишига йўл қўймасликка қаратилган.

В. А. Сухомлинскийнинг шундай сўзлари бор: «... бола ўзлаштириши, яхши ўқиши учун орқанда қолмаслиги, яхши ўқиши лозим. Лекин бу парадоксдек туйилаётган ҳолат педагогик ишнинг бутун мураккаблигидан иборат. Ўқишга қизиқиш муваффақиятдан туғиладиган илҳом бор жойдагина бўлади».

Ҳамкорлик педагогикасида шундай улуғвор усуллар мавжуд бўлиб, унда ҳар бир ўқувчи ўзини шахс деб ҳис қилади, ўқитувчининг унга эътиборини сезади, айнаи чоғда ўқитувчининг эътиборини тортишга қизиқади.

1. Ўқувчи ҳар бир дарсда ўз меҳнатининг муносиб баҳосини олишга ҳаракат қилади.

2. Ўзига мос масалаларни танлайди.

3. Ҳар бир ўқувчининг ижоди ҳурмат ва баҳога сазовор бўлиши лозим.

4. Аслида ҳар бир ўқувчи ҳурматга лойиқ бўлиб, унинг қобилият-сизлигига шубҳа билан қараш ҳақорат эканлигини тўғри тушуниши.

Ҳамкорлик учун икки шарт керак:

– ўқувчиларнинг ҳатто энг кичик қобилиятларини ривожлантириш;

– ўқувчиларнинг ҳиссиёт ва сезгиларини ошириш.

Билиш хурсандчилиги ўқувчини фаоллаштиради, бу олинган билимларни янада чуқурлаштиради ва мустаҳкамлайди.

Боланинг дарсдаги фаоллиги, руҳий ҳолати ва кайфияти олдин кўп ҳолларда қандай бўлган ва алоҳида ҳолларда қандай ўзгаришлар рўй бермоқда, деган нигоҳ билан масофа муносабатини тобора яқинлаштириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Жамият, даврнинг ижтимоий буюртмаси ўз талабларини акс эттирган ҳолда, давлат уларни янада мукаммаллаштириб ўқитувчилар, мактаб, ҳар қандай ўқув юрти олдига қўяди.

Давлат буюртмаси ёки талаби жамият ва даврнинг талабидан орқада қолиб кетмаслиги лозим. Давлат бугунги кунда замонавий технологияни, таълим-тарбия жараёнига ҳозиржавоблик билан олиб киришни, интерфаол дарсларни ташкил этишни талаб этар экан, бундай талаб асосида таълимни жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган устиворликка кўтариш, дунёвий таълимнинг стандартлари даражасига етказишдек эзгулик турибди.

«Фикрий ҳужум» методларини ижтимоий, гуманитар ва табиий йўналишлардаги фанлар жараёнида бирдек муваффақиятли қўллаш мумкин. Ушбу метод ўқувчи ва талабалар томонидан муайян назарий билимларни пухта ўзлаштиришга, вақтини иқтисод қилиш, ҳар бир ўқувчи ва талабанинг фаол иштирокини таъминлаш, уларда эркин ва мустақил фикрлаш лаёқатини шакллантиришга хизмат қилади.

Ушбу метод ёрдамида бир вақтнинг ўзида 36 нафар ўқувчини муайян фаолиятга жалб этиш орқали маълум топшириқ ёки муаммони ечиш мумкин. Бундай методни қўллашдан мақсад гуруҳларнинг ҳар бир аъзосида қандай имкониятлар борлигини аниқлаш, уларнинг билим ва дунёқарашларини билиб, кузатишдан иборатдир «Фикрий ҳужум» методи асосида ташкил этилган машғулотда ҳар бири 6 нафардан иборат иштирокчи бўлган 6 та гуруҳ тузилади. Ўқитувчи томонидан ўртага ташланган муаммо ёки масалани муҳо-

кама қиладилар. Белгиланган вақт ниҳоясига етгач, ўқитувчи 6 та гуруҳни қайта тузади. Қайтадан шаклланган гуруҳларнинг ҳар бирида аввалги 6 та гуруҳдан биттадан вакил бўлади. Янги шаклланган гуруҳга кирган талаба ўз жамоадошларига масалани, қандай ечиш йўллари айтиб, ўзаро муҳокама қиладилар.

Ўқитиш мазмуни давлат андозалари орқали белгиланади. Агар ўқитиш мазмуни ҳар бир алоҳида олинган ўқитувчи ёки мактаб томонидан белгиланса, келгусида битирувчи ўқувчиларнинг олий ёки ўрта махсус ўқув юртларига ўқишга киришини қийинлаштириб қўяди. Чунки давлат талаби барча мактаблар учун бир хилдир.

Ўқитувчи янги материални тушунтиради — ўқувчи тинглайди (ёки эшитганини таҳлил қилади), эслаб қолади ва эшитганини айтиб беради (руҳшунослар таҳлиliga кўра бу шахс ривожланишнинг I даражаси); ё эшитади, эслаб қолади, айтиб беради ва олган билимларини амалий фаолиятда қўлай олади (руҳшуносларнинг тарифига кўра бу шахс ривожланишнинг II даражаси). Шак-шубҳасиз жамиятимизга бундай битирувчилар ҳам керак. Лекин тараққиётнинг замонавий даражасига мос келишга интилаётган жамиятга авваламбор олган билимлари асосида қандайдир янги нарсани ярата оладиган, ишга ижодий ёндаша оладиган, мустақил фикрига эга бўлган шахслар керак (ривожланишнинг III даражаси).

Ўқувчиларга бўлган муносабатдан ташқари дидактик жараёнлар ҳам, ўқитишнинг ташкилий шакллари ҳам тубдан ўзгаришини талаб қилади.

Анъанавий педагогикада дарснинг беш босқичли мезони мавжуд бўлиб, бир хиллик услуб тизими таълим жараёнига чуқур ўрнашиб олган эди: ташкилий қисм, сўраш (уй вазифасини текшириш), янги материални тушунтириш, уни мустаҳкамлаш, уй вазифаси.

Бу «андоза», бир хил «қобилият»даги усул давр-замоннинг тараққиёт талабларига жавоб бермай қўйди. Анъанавий педагогиканинг бу усули ўз замонасида хизмат қилиб, вазифасини ўтаб бўлди. Эндиликда эса бундай усул — бир хил қолип, шакл ўқувчиларни зериктириб қўйди. Интерфаол дарс мазмунига ранг-баранглик, шаклга турли хиллик бахш этиш ўқувчиларнинг дунёқараши ва руҳияти асосида вужудга келиб, умрини ўтаб бўлган бир хиллилик — бир хил қолип усулининг ўрнини эгалламоқда.

Янги педагогик технология дарс ўтиш шакллари ва усулларини ўзгартириб, уларни хилма-хил қилиб, ўқитувчи ўқувчини ўқув жараёнининг фаол қатнашчисига айлантиради. Ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолияти бу дарсни интерфаол дарсга айлантиради.

Ўқитишнинг янги, ностандарт (интерфаол) шакллари — таълим-тарбия масалаларини унумли ечишга, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини кучайтиришга қаратилган ўқув машғулотларини такомиллаштириш йўлларида бири.

Янги педагогик технология умуман ҳар қандай технология каби жараённинг барча қатнашчилари томонидан унинг қўлланилиш даражасига кўра оммавийлигини тақозо этади.

Ўқувчиларга шахс сифатида ёндашиш, ўқув машғулотларини ташкил қилиш, ностандарт, интерфаол шакллари ҳар бир ўқитувчи ишининг мезонига айланишини таъминлайди. Давлат умумтаълим андозалари, яъни ўқитиш мазмуни ўқувчилар билимини баҳолаш, рейтинг тизими, яъни олинган билимларни баҳолаш усули амалиётда қўлланилиши дарс-таълим жараёнига янгича руҳ ва мазмун бахш этди.

1. «Ким ошди» савдоси дарси.
2. «Терговни билимдонлар олиб борадилар» туридаги дарслар.
3. Гуруҳ дарслари.
4. «Эврика» дарси.
5. Билимларнинг жамоатчилик кўриги дарслари.
6. Ўқувчиларнинг бир-бирини ўқитиш дарслари.
7. Кашфиётчилик дарслари.
8. Ўқувчилар олиб борадиган дарслар.
9. Консултация дарси.
10. Ижодиёт дарслари.
11. Ижодий ҳисобот дарси.
12. Иншо дарслари.
13. Компьютер дарслари.
14. Хулоса.

Ўқитишнинг ностандарт шакллари уни ташкил этиш ва методика асосларига оид амалий услубий адабиётлар ҳали унчалик кўп яратилмаган бўлсада, интилиш, қизиқиш тобора кучайиб бормоқда.

«Ақлий ҳужум». Ўқувчиларнинг ҳар бир гуруҳига мавзунини ёритувчи алоҳида саволларга жавоб ёзиш вазифаси берилади.

1. Кичик ва ўрта бизнес турлари.
2. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнес йўналишлари.
3. Тадбиркорлик ва бизнес шакллари субъекти.
4. Кичик ва ўрта бизнеснинг фарқи ҳақида нималарни биласиз?

Ҳар бир гуруҳ аъзолари тарқатилган оқ форматли қоғозга жавоблар ёзишади. Бу ахборотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилинади.

Англаш – ўқитувчи ўқувчиларга ўқув дарсликларини тарқатиб чиқади ва улар ушбу мавзуни ўқиб чиқиб, тўғри ва нотўғри жавобларни қўшимча маълумот ҳамда матндаги сўзларни қалам орқали махсус белгилар билан ажратиб чиқишади.

Ҳар бир аниқланган белги ўқитувчи томонидан шарҳланиб, ўқувчиларнинг руҳини кўтарган ҳолда тушунтирилиб, голиб ўқувчилар гуруҳи айтиб ўтилади.

1. Ҳар қандай дидактик вазифа тегишли ўқитиш технологияси ёрдамида ечилади.

2. Ўқув машғулотларининг янги, ностандарт (интерфаол) шакллари.

3. Ўйин дастурлари.

4. «Ботаник ёки зоологик лото» ўйини.

5. «Робинзон изларидан» ўйини.

6. Ролли ўйин дарси.

7. Ишга доир ўйин дарслари.

8. Матбуот конференцияси дарслари.

9. Танлов дарслар, мусобақа, турнир дарслар.

10. Қувноқлар ва зукколар танлови туридаги дарслар.

Муаммоли, мулоқот, савол-жавоб, кўргазмалилик, мунозара асо-сида дарс ташкил этиш янги педагогик технология дарсининг асо-сини ташкил этади.

Ушбу қўлланма ўқитувчига ўқитишнинг ностандарт, интерфаол шакллари, янги педагогик технология асослари юзасидан ҳозирги замон ўқитувчисига ёрдам беради.

Ўқув машғулотларини ташкил қилишнинг ностандарт, интерфаол шакллари жуда кенг бўлиб, турли-туман, услубий шаклларини ўз ичига олади.

Ўйин дарслари. Ностандарт дарсларида ўйин кўринишидаги машғулотларни ҳам ўтказиш мумкин. У бутун бир дарс давомида, унинг қандайдир босқичида ўтказилади. Бажарилиши керак бўлган ўйин – машғулот олдиндан лойиҳалаштирган бўлади: ўйин албатта билимга оид лойиҳа тарзидаги, ўқув ишига қизиқтирадиган омил бўлиши лозим.

Масалан, 6-синфда «Сифатдош» мавзусидаги дарс қуйидаги шаклда ўтказилиши мумкин:

Синфда ҳар қил топшириқлар иккига бўлинган жамоага берилди.

– сифатдошга мисоллар топиш;

– сифатдошларни ўз ичига олган мақолларни эшлаш;

- гаплардаги сифатдошни топиш;
- математик атамалар ва сифатдошларни ёзиш.

Топшириқ бажарилгач, ғолиб жамоа эълон қилинади. Жамоалар мустақил равишда бир-бири учун «Сифатдош» мавзусида саволлар топиши лозим. Ёки «қувноқ сайёрага» саёҳат: жамоа аъзолари сифатдошлар ҳақида эртақлар тўқийдилар. Масалан, сифатдошнинг мустақил айланма давраси ҳақида эртақ; «...гач» «...гунча» равишдоши билан «сифатдош» кўчасида уришиб қолгани ҳақидаги эртақ. «Саволдилар сайёрасида» эса, ҳамма контрол диктантга тайёрландилар.

«Ботаник ёки зоологик лото» ўйини. Ўқувчи катта ҳайвон ёки ҳашорат чизилган карточка, яъни бир неча квадратларни олади. Кичик карточкаларда – ҳайвонларнинг болалари. Бир тур, бир оилага мансуб ҳайвонлар ёки ҳашоратларни танлаб, уларнинг биологик хусусиятлари, табиатдаги аҳамияти ҳақида гапириб беради.

Катта ҳайвонлар ва уларнинг болалари хусусидаги мослаштириш белгилари орқали дарсда ўтказилган мулоқотлар лото ўйини орқали ўқувчиларга сўзларни кичрайтириш, эркалаш орқали ва турли хил кўринишлар ёрдамида хулоса чиқариш имконини беради. Бу ўйинда ўқувчилар турли хил катта-кичик ҳайвонларнинг овозлари, ҳаракатларига тақлид қилиш орқали инсоннинг ҳайвонот оламига муносабатини намоён этиши мумкин.

«Робинзон изларидан» ўйини. Ботаника дарсида «Ўсимликларнинг новдаси, илдизи ва уруғидан кўпайиши» мавзусини ўрганишда, ўқитувчи дарснинг энг бошида ўқувчиларга шундай дейиши мумкин:

– Болалар, синфимиз дунё бўйлаб саёҳатга кетганини тасаввур қилинг. Кемамиз ҳалокатга учради. Ҳар бирингиз одам яшамайдиган номаълум оролга тушиб қолдингиз. Тасодифан чўнтагингизда бир дона картошка, бир бош пиёз, бир неча буғдой дони, қуритилган ер тут меваси ва ҳоказолар бўлиб қолди. Сизга ёрдам келгунга қадар оролда нималарни етиштира олишингизни ўйланг ва айтиб беринг...

Ҳар бир ўқувчи ўзича ҳисоб-китоб қилиб, мулоҳаза юрита бошлайди. Ўқувчилар ўсимликларни қандай кўпайтириш, уруғларни қандай топиш мумкинлиги ҳақида ўйлаб, ўзаро мунозара бошлашади. Саёҳат ҳақидаги ҳисоботларни маслаҳатчилар гуруҳига топширадилар. Энг яхши ҳисобот аниқланиб, муаллифдан мулоҳазаларини ўқишни сўрайдилар. Дарсда номаълум оролда ёлғиз қолган Робинзоннинг саргузаштлари, ёш саёҳатчининг ўз иродаси, қобилиятига бўлган муносабати ҳам аниқланади. Айни пайтда табиатнинг бойликлари, инсон учун битмас-туганмас истеъмол манбаи эканлиги, фақат ун-

дан оқилона, меҳнат орқали фойдаланиш мумкинлиги ҳақида ҳар бир ўқувчида турлича тасаввур ва қизиқишлар пайдо бўлади.

6-синфда «Ўсимликлар дунёси» мавзусини ўрганишда бу мавзунини ўрганишдан икки ҳафта олдин дарсда ўқитувчи синфни уч гуруҳга (қаторлар ёки бўғинларга кўра) бўлади, улардан ҳар бири тоққа, шаҳарга, қишлоққа ёки чўлга «экспедицияга боради». Ҳар бир гуруҳнинг аъзолари ўртасида вазифалар тақсимланиб, экспедиция бошлиғи ва аъзолари ботаник, зоолог, расм сифатида икки ҳафта давомида болалар экспедиция ҳақида ҳар хил журналларни, қўлланмаларни топиб, қўшимча материаллар қидириб, улардан фойдаланган ҳолда ўз «ҳисоботи» учун материал тўплайди.

Экспедиция бошлиқлари тоғ ёки чўл бўйлаб, ҳар бири ўзининг қатнов йўллари билан белгилаб, кашфиётлар, вазифаларни тақсимлаб, нақадар масъулиятли ишга қўл ўрганликларини мулоҳаза қиладилар. Ботаниклар ўсимликларни, зоологлар ҳайвонот дунёсини, расмлар табиатни тасвирлайдилар бошқа бирлари гербарий тўплаб ноёб ўсимликларни йиғиш ҳақида ўйлайдилар.

Расмлар, суратқашлар, метеорологлар — экспедициясининг барча аъзолари ўзларининг асосий вазифаларидан ташқари кузатишлар, тасвир кундаликларини тутати. Илмий маълумотлардан ташқари кундаликларига рўй берган воқеа-ҳодисаларни, кутилмаган тўсиқ ва қийинчиликларни, юклатилган вазифанинг ечимини ёзиб боришади.

Дарсда мавзунини ўтиш жараёнида ҳар бир экспедиция бошлиғи синфдошлари олдида ҳисобот берадилар. Регламент — 15 дақиқа. Экспедиция кундаликларини барча ҳакамлар ҳайъати кўриб чиқади ва унга муносабатини билдиради.

«Сут эмизувчилар муҳофазаси» мавзусидаги зоология дарсида «Қизил китоб бўйлаб саёҳат» ўйинини ўтказиш мумкин.

Бу дарсни ўтишдан олдин мактаб ўқувчиларига турли хил вазифалар юкланади: яқинроқ кўриқхонага саёҳат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Вазифалар тақсимланиб бўлгач, ҳар бир ўқувчи дарсдан ташқари мустақил равишда қўшимча адабиётдан фойдаланган ҳолда ҳисобот тайёрлайдилар. Дарс давомида улар «Қизил китоб»га киритилган ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақида ҳикоя қилиш борасида, расмлар, фотосуратлар, кўрсатадилар, изоҳланган мультфильмлар ва турли хил кўргазмаларни намойиш этадилар.

«Гренландияга саёҳат» ўйин дарсини ўтказиш учун ўқитувчи дарсдан олдин ўқувчиларга адабиётлар рўйхатини тақдим этиб, орол тарихи ҳақида, унинг номи, жўғрофий жойланиши атласини, экс-

педияни қандай шароитда ўтказиш, қандай ташкил этиш ҳақида муносабатини билдиради.

Дарсда ўқувчи — «штурман» кемага курс тайинлайди, оролга қайси томонидан ва нима мақсадда сузиб келиш қулай эканлигини исботлайди. Экспедиция «биологи» оролдаги ўсимликлар ва ҳайвонот олами ҳақида, «этнограф» маҳаллий аҳоли, унинг яшаш тарзи, урф-одатлари ҳақида материалларни тўплайди. Экспедициянинг бошқа аъзолари ҳам орол ҳақида ўз хабарларини тайёрлаши лозим. Ҳаттоки, рассом-ўқувчи орол ҳақидаги ўз тасаввурини тасвирга туширади. Орол тарихи, дини, ирқи ҳақида ҳам мунозаралар бўлади. Ҳар бир экспедиция аъзоси — ўқувчининг мустақил ҳаракати, ўз фикри ва муносабати ҳисобга олинади.

Ролли ўйин дарси. Кўп мавзуларни, масалан, кимё бўйича мавзуларни ролли ўйин шаклида ўрганиш қулайроқ бўлиб, барча фанларга қараганда кимё фани ишлаб чиқаришга, ҳақиқий амалиётга яқиндир.

Шундай қилиб, «Аммиакнинг ишлаб чиқарилиши» ролли ўйини дарсини ишлаб чиқариш мажлиси сифатида ўтказиш мумкин. Аммиакни ишлаб чиқариш бўйича завод ходимлари ролини ўқувчилар ўйнайдилар.

Ўқувчи — завод директори мутахассисларга аммиак синтези — атмосфера азоти ҳақида гапириб, уни ўрганишнинг асосий усули, ишлаб чиқариш тамойиллари ҳақида маълумот беради. Дунё бўйича у йилига бир неча ўн миллион тонна ишлаб чиқарилади. Ўқувчи-иқтисодчи кодограмма схемасидан фойдаланиб, аммиакнинг қўлланилиши ҳақида ҳикоя қилади.

Завод директори: Қишлоқ ҳўжалиги учун қанча азот керак? Муҳандис: Аммиак синтези-атмосфера азоти иқтисодий жиҳатдан энг фойдали усули. Лекин технологик жиҳатдан бу жуда мураккаб жараён. Балки кимдир бизни бу билан таништирад? Техник кутубхона мудир, аммиак ишлаб чиқариш тарихи ҳақида гапиради. Директор: Ҳа, ҳақиқатан муаммо қийин, олдимизда турган муҳим масалани ҳал қилишимизга тўғри келади. Бош кимёгар-гадқиқотчи: Бутун мураккаблик аммиак синтезининг кимёвий реакциясининг ўзида. Мана унинг физик-кимёвий тавсифи, мана жараённинг оптимал шарт-шароитлари (схема).

Завод газетасининг муҳаррири: Нима учун бу реакцияни анча вақтгача амалга ошира олмадик? Унинг тезлигини оширишга қандай эришилади? Нима учун уни гетероген деб аташади? Директор: Катализаторнинг газли аралашма билан туташтириш юзасини катталаштириши лозим, шунинг учун галвирок темирини қўллашади. Илти-

мос, буни қайд этинг. Кейин бош муҳандисга мурожаат қилади. Марҳамат қилиб яна бир марта бу реакциянинг физик-кимёвий тавсифини келтиринг! Директор яна бир марта жараённинг оптимал шарт-шароитларни аниқлайди.

— Аммиак синтези, — дейди у, — жуда кўп энергия ва меҳнат талаб қиладиган жараён. Реакциянинг юриши учун муҳандис кимёгарлар жуда кўп қийинчиликларни енгишига тўғри келади. Технология қандай? Сўз — заводнинг бош технологига!

Бош технолог диапозитивлар ва синтез учун қурилма модели ёрдамида ишлаб чиқариш технологияси ва асосий тамойиллари ҳақида ҳикоя қилади.

Бош технологга саволлар:

— Синтез колоннасини қуриш, қийин муҳандислик масаласи, чунки ҳатто пўлатнинг махсус навлари бундай юқори ҳарорат ва босимда пишиқлигини сақлай олмайди. Буни енгиш қандай ҳал этилмоқда? Оптимал ҳарорат, қандай иссиқлик манбаи ҳисобига сақланади? Бу ерда қайси ишлаб чиқариш тамойилларидан фойдаланади? Кўрсатилган синтез шарт-шароитларда аммиак ишлаб чиқаришни кўпайтириш масаласи қандай ҳал қилинади? Қандай технологик жараён циркуляр деб аталишини яна бир марта тушунтириб беринг, илтимос. Барча ишлаб чиқариш тамойилларини айтиб ўтинг (синфнинг барча ўқувчилари буни дафтарга ёзадилар).

Директор: Аммиак синтез қурилмаси — бу жуда мураккаб, оғир вазнли жиҳоз. Тизим бошқариш пултидан назорат қилинади. Ҳаммаси автоматлаштирилган.

Бош муҳандис: Агрегатнинг қувватини ошириш муҳим: агар қуввати йилига 200 минг тонна аммиак бўлган агрегатга ҳозир 70 ишчи хизмат кўрсатиши мумкин. Яна бир муҳим масала: Бизга аммиак заводимиз ҳудудида цех қуриб, хлорид кислотани ишлаб чиқаришни йўлга қўйишни таклиф этишяпти. Маълумки, завод яқинидаги тупроққа аммоний хлориди сингиб кетиб ва йилнинг қурғоқчил фаслида у ернинг устига чиқиб, концентрацияни юзага келтиради. Нима қилиш керак?

Мутахассислар экологик муаммоларни, экологик жиҳатдан тоза ишлаб чиқариш технологиясини ташкил қилиш имкониятини муҳофизат қиладилар. Атроф-муҳит муҳофазаси буйича инспекторда таклифлар бор...

Дарс охирида мажлис хулосаси чиқарилади. Қарор қабул қилинади: Ишлаб чиқариш қувватини оширамыз. Агрегатнинг қувватини технологик қайта жиҳозлаш, янада самаралироқ металлоорганик каталлизаторлар, сув таъминотининг ёпиқ тизимлари ҳисобига олиниши лозим.

Математика дарсида яшашга доир масалаларни бажаришда «Конструкторлик бюроси» ролли ўйинини ўтказиш мумкин.

Дарс бошида ўқитувчи ўқувчиларга қурилиш хатти-ҳаракатлари ва кетма-кетлигини кўриб чиқишни таклиф қилади. Мактаб ўқувчилари аниқлайдилар: қурилишнинг бошланғич босқичи — архитектор иши. У қуриладиган ўйни хаёлан тасаввур қилади, лойиҳани ишлаб чиқади.

Кейин конструкторлик бюросида барча ҳисоб-китобларни қиладилар, қурилиш технологиясини ўйлайдилар. Қурилиш майдончасига қурилиш материаллари ва қурилиш техникасини олиб келадилар. Қурилиш ва монтаж бошқармаси ўйни қуради ва уни комиссия қабул қилади. Ишлар бажарувчиси барчасини қурилиш режасига кўра бажарганини исботлайди.

Яшашга доир масалалар ўз ичига таҳлил, яшаш, исбот, тадқиқот қўллашни ўз ичига олади. Маълум шартлилик билан таҳлил — архитектор ва конструкторлик бюросининг иши, яшаш — қурилиш ва монтаж бошқармасининг иши, исбот — давлатнинг қабул қилиши, тадқиқот — бажарувчи билан мувофиқлаштириш сифатида қабул қилиш мумкин.

Яшашга доир масалалар ўйин шаклида ечилади. Олдин буюртмачи «ишлайди». У топшириқ беради, сақлашга қулай бўлиши учун материални қандай жойлаштиришни чамалаб кўради (ҳисоблаб кўради).

Буюртмачи архитекторни «танлайди», у эса 2—3 кишини конструкторлик бюросига «таклиф қилади». Ўқувчилар тахта ёнига келиб, қурилиш ишлари режасини тузадилар. Конструкторлар икки кишини ўз қурилиш ва монтаж бошқармасига таклиф қилиб қурилишни бажарадилар. Буюртмачи комиссияни тайинлайди, қурувчилар ҳисобот берадилар. Буюртмачи таъминот ва комплектация бўлими билан қурилишга қандай материал кераклигини аниқлайди.

Ўқитувчи буюртмачи, архитектор ва конструкторларни танлашга ёрдам беради, математика бўйича яхши ўқийдиган ўқувчилар таклиф қилинади. Ҳар бир қурилиш бўғинининг ишини бутун синф баҳолайди.

Учинчи дарсдан бошлаб, мустақил ишлайдиган, дарс охирида ҳисобот берадиган бўғинларни тузиш мумкин.

Ғулли ўсимликлар, уларнинг тузилиши, ҳужайра ва унинг вазифалари мавзусидаги ботаника дарсини «Ўзга сайёраликлар билан учрашув» ролли ўйин дарси сифатида ўтказиш мумкин.

Олдинги дарсда ўқитувчи ўқувчиларга шундай дейди: Бизнинг олдимизга, Ерга ўзга сайёраликлар келганини тасаввур қилинг. Уларнинг сайёрасида ҳамма нарса бошқача ва улар ҳаётимиз билан танишмоқчи. Уларни хусусан сайёраамизнинг ўсимлик дунёси қизиқ-

тиради. Улар буни яхши тушунишлари учун Фанлар Академияси бизга ўсимликлар ҳақида барча энг муҳим нарсаларни, маълумотларни, илмий-назарий тадқиқотларни топширди. Кейин ўйин қоидаларини тушунтиради.

Агар тушунтириш давомида хато ёки ноаниқликка йўл қўйилса, унда ўзга сайёраликлар тушунмаганини имо-ишора орқали кўрсатадилар ва яна бир марта тушунтиришни сўрайдилар. Хато ёки ноаниқликка йўл қўйган ўқувчи ўтирган қатордан бир балл туширилди. Бу қаторда ўтирганлар жавобни тўғрилаб, ўзларига баллни қайтариш имтиёз-ҳуқуқига эгалар. Агар улар буни қила олмаса, унда яна балл туширилади ва қатор бўйича қўшнилариининг жавобини тузатиб, ойдинлаштириб, яна баллга эга бўладилар. Ўқувчиларнинг асосий жавоби беш баллик тизим бўйича баҳоланади. Ўзга сайёраликлар билан суҳбатлашганда болалар нафақат қобилият, кўникма-малакаларини, балки ўзларининг вазминлигини ҳам кўрсатишлари лозим. Негаки, интизомни бузгани учун балл туширилади. Ўйин шартларини муҳокама қилиб бўлгач, ўқувчилар ролларни тақсимлайдилар. Биринчи қатор — бу ўсимликшунослик институтининг илмий ходимлари, иккинчиси — қишлоқ хўжалиги ютуқлари кўрғазмаси ташкилотчи аъзолари, учинчи қатор — «Табиат» журналининг муҳбирлари. Ўқитувчи бу дарсда таржимон бўлади. Ўзга сайёраликлар бўлиб, улар ҳам ўз қаторига — баллга эга бўлган, табиат ҳақида мукамал билимларга эга бўлган яхши ўқийдиган ўқувчилардир.

Ролли ўйинлар тарих дарсида. Мажлис ролли ўйин дарси, мажлис мавзуси: Париж Коммунаси. Қуйидаги вазият моделлаштирилади: агар коммунада ўз фаолиятини баҳолаш, яъни 1871 йил май ойида ҳисоботлар ва сайловларни ўтказиш имконияти бўлганда қандай бўлар эди?

Синф Коммуна тарафдорлари ва унга қаршиларга бўлинади (қаршилар лагериди — анархистлар, прудонистлар, бланкистлар, якобинчи бўлмаганларнинг майда буржуа гуруҳлари). Пролетар диктатураси томонидан қилинган ҳар бир қадам муҳокама қилинади. Чиқишлар асосли, исботларнинг ягона занжирини ҳосил қилиши лозим. Мажлис қуйидагича қарор қабул қилади: ... Коммунанинг муваффақиятини тан олиш, шу билан бирга ... хато деб ҳисоблаш, кун тартибининг иккинчи масаласи — Коммуна раиси сайловлари. Сўз депутатликка даъвогар шахсларнинг ваколатли шахсларига берилади. Улар тўртта — Варлен, Франкел Домбуровский, Луиза, Мишел. Ҳар бир номзод атрофида баҳслар қизийди. Бундай дарснинг мақсади: Париж коммунасининг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини батафсил таҳлил қилиш, унинг арбоблари билан таништириш.

Дарсдаги яна бир тарихий модел – конгресс ролли ўйини. Мавзу масалан шундай: Германия, Англия, Франция, АҚШ, Япониянинг халқаро муносабатлари ва ташқи сиёсати. Синф беш гуруҳга бўлинади, уларнинг ҳар бири XIX аср охири XX аср бошида юзага келган ташқи сиёсат томоёилларини ҳисобга олган ҳолда бу мамлакатлардан бирининг ташқи сиёсатини батафсил ўрганади, мамлакатлар ўртасидаги алоқаларни топишга, улар ўртасида битим тузиш учун замин тайёрлашга ҳаракат қилади...

Ишга доир ўйин дарсларини, ўқув йили охирида материални такорлаганда ёки умумлаштирганда ўтказиш мақсадга мувофиқ.

Масалан, физиканинг иссиқлик ҳодисалари, электр боблари бўйича.

Дарс бошида ўқитувчи кино парча ёрдамида космик кеманинг ҳалокатга учраши, нотаниш сайёрага парвозини муҳокама қилади (ўхшатади). Ракета йўловчилари (синф) уч бўлимга бўлинади. Бири сайёра аҳолисини, электр-ток билан, иккинчиси иссиқлик манбаи билан таъминлаш муаммосини ечади. Учунчиси хоналарнинг вентилициясини таъминлайди. Ўз техник масаласини ишлаб чиқувчи ҳар бир бўлим (қатор) уч гуруҳга: конструкторлик, муҳандислик, амалий ишлар гуруҳларига бўлинади.

Уларнинг ҳар бирига маълум техник шартлар билан топшириқ берилади. Конструкторлик лойиҳаларни (талаб қилинадиган қурилмаларнинг принципиал схемаларини) яратадилар ва уларни муҳандисларга етказадилар. Улар ҳисоб-китоб қиладилар ва барча ҳужжатларнинг занжирини тузиш, унинг амалда ишлашини текшириш, баъзи ҳисобланган параметрларни текшириш учун кейинги гуруҳга топшириқ берадилар. Топшириқларни бажариш учун ҳар бир гуруҳга 8 дақиқа вақт берилади.

Сигналдан сўнг бўлим иши бўйича барча материаллар тахтага тақдим этилиши лозим. Бўлим спикери топшириқнинг бажарилиши ҳақида маъруза қилади. Ҳар бир гуруҳ иши муҳокама қилинади.

Махсус конструкторлик бюроси ишга доир ўйин дарсини кеманинг сузиши, иссиқлик двигателлари, оптик ҳодисалар мавзулари бўйича физика дарсларида ўтказиш мумкин.

Бунда синф гуруҳларга бўлиниб, уларнинг ҳар бири ўз топширини олади.

Биринчи гуруҳ – мия маркази – лойиҳани ишлаб чиқади, гипотезани келтиради.

Иккинчиси – тарихчилар гуруҳи – мавзу бўйича тарихий шарҳ тайёрлайди.

Учинчиси – ёрдам гуруҳи – таклиф этилаётган конструкцияни ишлаш асосини ташкил қилувчи асбобларнинг паспорт маълумот-

лари ва қўлланмаларидан фойдаланган ҳолда керакли маълумотларни тақдим этади.

Тўртинчиси — монтажчилар гуруҳи — конструкцияни ясайди ва унинг ишлашини текширади.

Бешинчиси — хавфсизлик техникаси гуруҳи.

Олтинчиси — иқтисодчилар гуруҳи — ишлаб чиқиладиган лойиҳанинг иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлигини асослайди.

Еттинчиси — бошқарув ва назорат гуруҳи.

Бундай дарсни чизмачилик дарсида ҳам ўтказиш мумкин. Бунда синф конструкторлар, муҳандислар гуруҳларига бўлинади, гуруҳлар раҳбарлари, техника назорат бўлими бошлиғи, бош конструктор тайинланади. Буюртмачи-ўқитувчи карточкаларини, ўтилган мавзуга доир топшириқларни ва йўриқномани, буюртмани, бажариш тартибини тайёрлайди. Барча карточкаларга мураккаб, ўрта мураккаблигидаги ва оддий топшириқлар деб белгилаб қўйилган.

Шундай қилиб, уч график ишни (керакли кесим асосида бажарилган детал эскизи) бажаришда конструкторлик бюроси бошлиғи ўқитувчидан буюртма — турли мураккабликдаги 36 та топшириқни олади ва улар гуруҳ раҳбарлари ўртасида тақсимланади, улар эса ўз навбатида гуруҳлар ичида тақсимлайдилар.

Конструкторлик бюроси бошлиғи планеркани (режани бажаришга бағишланган кенгашини) ўтказади, ишларининг шартлари ва хусусиятлари ҳақида қисқача гапирди. Тахта олдида қуйидаги йўриқнома илинади:

- детални оддий геометрик шаклларга бўлиб ўрганиш;
- тасвирларнинг керакли сонини аниқлаш;
- асосий кўриниш танлаш;
- форматни танлаш, тасвирни чизма майдонида қандай қилиб жойлаштиришни аниқлаш;
- ингичка чизиқлар орқали габаритли тўғри бурчакларни ясаш;
- чиқариш ва ўлчам чизиқларни чизиш ва ҳоказо.

Йўриқномани эшитиб бўлгач, конструкторлик бюроси ишга киришади. Гуруҳ раҳбарларида давлат стандартлари ва маълумот учун адабиёт бор. Агар ишда нимадир аниқ бўлмаса, ўқувчилар конструкторлик бюроси бошлиғи ёки буюртмачининг ўзига (ўқитувчига) муурожаат қиладилар.

Техника назорати бўлими бошлиғи давлат стандартлари қоидалари ва талабларига амал қилинишини кузатади, форматни, масштабни, чизма манбаларни танлашни элементлар бўйича текширади, чизмалар жойлаштирилиши, чизиқлар турларига амал қилиниши, ўлчамлар тўғри қўйилишини кузатади.

Бугунги кунда миллий ғояни ижтимоий онг сифатида шакллантиришга йўналтирилган аниқ чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш, унинг жамиятимиз томонидан ўзлаштириб олиниши учун шароит яратиш тақозо этилади. Бу эса, ўз навбатда миллий дастурни амалга оширишда белгиланган вазифалар билан чамбарчас боғлиқдир. Шунга эриши лозимки, ҳар бир фуқаро ўзига савол бериб: Мен жамият, Ватан учун нима қилдим, деб ўйласин ва мамлакатимиз тараққиётига, юрт равнақи, гуллаб яшнашига ўзининг муносиб улушини қўша олсин.

Бу жараён кадрлар тайёрлашнинг якуний босқичи, истиқболдаги вазифаларни белгилаб беради.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларига кўра фан, техника, янги технологияларни қўлашда эришилган натижалар, бой маданий-тарихий, маънавий-ахлоқий анъаналаримизни ва жамиятимизда вужудга келган янги қадриятларни ҳисобга олиб таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш ва мазмунан такомиллаштиришни давом эттиришни тақозо этади. Тарбиявий фаолият мазмунини тубдан қайта кўриб чиқиш, мақсадга йўналтирганлик, динамик ўзгарувчанлик, изчиллик маъносининг таҳлили ва изоҳини мукамал билиш ўқитувчи технологияси, дарс ўтиш маҳоратини белгилаб беради.

Таълим-тарбия ишида расмиятчилик ва бепарволик каби иллатлардан воз кечиш лозимлиги ҳозирги замонавий дарс ўтиш технологиясида очиқ-ойдин намоён бўлиб қолди.

Кенг маънода тарбия авлоддан авлодга асрлар давомида тўпланган ижтимоий-маданий тажрибани узатиш ҳамда мустақил шахс ривожланиши учун шарт-шароитларни яратиш мақсадида махсус ташкил этилган ва йўналтирилган жараёндир.

Таълимни инсонпарварлаштириш ёш авлодда бой эстетик ҳиссиёт, юксак маънавият, маданий ва ижтимоий тафаккурни шакллантириш ва ҳар тарафлама ривожланган шахсни тарбиялашнинг устивор йўналишларини ўз ичига олган таълим-тарбия дастурларини такомиллаштириш назарда тутилади. Ўқувчида мустақил шахс руҳиятини ва ижтимоий фаоллигини ошириш, мустақил фикрлаш ҳамда шахсий гурур, ишонч каби хислатларини ҳосил қилишга алоҳида эътибор берилиши керак.

Таълимни дифференциялаш замонавий таълим тизимининг асосий хусусиятларидан бири бўлиб ўқувчиларнинг шахсий эҳтиёжлари, лаёқати, имкониятлари, қизиқишлари, касб танлашдан келиб чиққан ҳолда турли кўринишда билим олиш имкониятини беради.

Матбуот конференцияси дарсларидан, кўпинча қандайдир мавзу ёки масала бўйича материални такрорлаш учун фойдаланилади.

Бундай дарсдан бир неча кун олдин синф кучлар бўйича тенг бўлган, турли газета ва журналлар ходимларининг ролини ўйнайдиган гуруҳларга бўлинади. Ҳар бир гуруҳ учун ўзининг қизиқиш соҳаси тавсифланади, Масалан, ўрганилган ҳодисанинг моҳияти, бу ҳодисадан амалда фойдаланиш, ушбу мавзунинг бошқа⁴ фанлар билан алоқаси, бу масала бўйича илмий ғоялар ривожланиши тарихи.

Физикада рентген нурлари мавзусини ўрганишда гуруҳлар назарий ва экспериментал физиканинг тегишли журналлари – фан ва турмуш, саломатлик, ер ва коинот, табиатшунослик ва техника, тарихий масалалар вакиллари бўладилар. Улар ўз мавзуси бўйича саволларни олдиндан тайёрлаб, уларга жавоб олишни хоҳлайдилар. Яна бир гуруҳ, матбуот маркази мавжуд бўлиб, унга назариячи физик, муҳандис, шифокор, физика тарихчиси киради. Бу гуруҳнинг вазифаси – саволларга жавоб беришга тайёрланиш.

Матбуот конференцияси дарси 4 қисмдан иборат:

– матбуот маркази ходимларининг журналистлар саволларига жавоблари (45 дақиқа);

– таҳрирга оид топшириқларни тайёрлаш ва шакллантириш (20 дақиқа), ҳар бир журналист ўз саволига олган жавоблари асосида журналга мақола ёзади;

– бажарилган иш ҳақида ҳисобот (15 дақиқа);

– хулоса чиқариш ва экспресс газетасини нашр этиш.

Инглиз тили дарсида Генри Уайт ўз мактаби ҳақида ҳикоя қилиб матнни ўтишда ўқитувчи болаларни англиялик меҳмон билан матбуот конференцияси ўтказилиши ҳақида огоҳлантиради. Меҳмон роли энг яхши тайёрланган ўқувчига тегади, қолганлар журналистлар бўлиб, ҳар бири ўз саволларини тайёрлаб жавоб олишга шайланади.

Кейинги дарсда столлар сурилади, уларнинг орқа қисмида ўз ёзув дафтарчалари, фотоаппаратлари билан журналистлар турадилар. Ҳар бирининг олдида газета ёки журнал, яъни ҳар бири вакил бўлган нашр номи ёзилган тахтачалар.

Жаноб Уайт журналистларнинг саволларига жавоб беради, кейин журналистлар ўзлари фаолият кўрсатадиган нашрга материал тайёрлайдилар.

Матбуот конференцияси дарсларини ўтказишга ижодий ёндашиб, бундай дарсларни ҳар қандай синфда, ҳар қандай фан бўйича ташкил қилиш мумкин.

Хорижий ҳамда ҳамдўстлик мамлакатларида амалиётга муваффақиятли татбиқ этилаётган таълим-тарбия беришнинг интерфаол методлари орқали дарс ўтиш ўзининг самарасини бермоқда. Ушбу

методлар чет эл технологиясидан олинган бўлиб, ўрганилиб, қайта ишланиб сизларнинг эътиборингизга ҳавола этилмоқда. Интерфаол методларни қўллаб дарс ўтиш натижасида ўқувчиларда ҳар томонлама илмий-назарий билимларни мустақил эгаллаш, билим, кўникма, малакаларини шакллантириш ва шу асосида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини таркиб топтириш ҳамда фаоллигини ошириш, эркин фикр юрита олишга ўргатиш, ижодий қобилиятларини аниқлаш ва уни рўёбга чиқариш, ўқитувчи ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигини шакллантириш ва ниҳоят якуний натижаларни кафолатлиниш мақсадларини амалга оширади. Ўзбекистоннинг порлоқ истиқболи барча фуқароларининг, шунингдек, умумхалқ, умуммиллий фаолиятига айланади ва ўз мақсади, вазифалари жиҳатидан миллий гоё, истиқлол руҳини ҳар бир дарс ва тарбия бўғинига сингдириш муҳим омилларидан бирига айланади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг миллий гоёсини шакллантиришдаги роли ва ўрни бениҳоядир.

Миллий дастурнинг асосий мақсади — баркамол шахсни шакллантиришдир. Онгли равишда жамиятнинг ижтимоий-сиёсий турмушда фаол қатнашиш лаёқатига эга бўлган, ижтимоий жараёнларга бевосита таъсир кўрсата оладиган, мамлакат тақдири учун масъул бўлган шахсни тарбиялаш «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг устивор жиҳатидир.

Миллий дастур мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилиши ҳуқуқий давлат қуриш, тафаккур ва мунозара маданиятини ривожлантириш, шахснинг ички дунёсини бойитиш ва янгича ижтимоий муносабатларни шакллантириш орқали мамлакат ижтимоий-сиёсий турмушига демократия асосларини жорий этишга хизмат қилишдир.

Танлов дарслар, мусобақа дарслар, турнир дарслар — якуний назоратнинг жуда қулай шаклидир. Уларни «Болалар бугун биз сизлар билан танлов ўтказамиз. Ким яхшироқ сўрай олиши ва жавоб бера олишини, расмларни изоҳлай олишини аниқлаймиз», деган эълон билан бошлангани маъқул. Агар танлов, масалан, инглиз тили дарсида ўтказилаётган бўлса, танлов қатнашчилари топшириқларни бажариб, қолган ҳакамлар ҳайъати кузатувчи сифатида фикрлар қанчалик мантиқий ва тўлиқлигини, қанча жавоб, жумла бўлганини текширишади.

Столнинг ёнига биринчи жуфтлик чиқади. Мулоқот: болалар навбат билан (чет тилида) расмларни тавсифлайдилар. Кейинги жуфтлик... Кейингиси... Ҳакамлар-талабалар машғулотларнинг қандай бажарилишини, иборалар сони ва сифати, мантиқ ва кетма-кетликни қатъий равишда кузатадилар.

Танловдан сўнг хулоса чиқарилади, баҳолар журналга қўйилади. Голибларга совринлар, яъни откриткалар, чет тилидаги журналлар, тўғарак машғулотларида ясалган эсдалик совғаларини топшириш мумкин.

Мактабда чет тилини ўрганиш, умуман танлов дарсларини ўтказиш бўйича катта имкониятларни тақдим этади.

Масалан, мавзуни ўтгандан сўнг, якуний босқичда 3—4 дарс олдин ўқитувчи болаларни огоҳлантиради, улардан инглиз (немис, фаранг ва бошқа) тилда шеър ва қўшиқларни ёдлашларини сўрайди. Мактаб ўқувчиси мавзу бўйича мусобақа дастурини, мисол учун қуйидагича топшириқларни ўз ичига олган лойиҳа билан танишиб чиқади:

- ўз кун тартибингиз ҳақида гапириб беринг;
- онангизга ёрдам беришингиз ҳақида гапириб беринг;
- ўз дўстингиздан (дугонангиздан) дарслардан сўнг одатда нима иш қилишни сўранг;
- дастурхонни тузанг ва ўз хатти-ҳаракатларингизни изоҳланг;
- чет тилидаги қофиялар, саноклардан фойдаланган ҳолда жисмоний тарбия паузасини ўтказинг;
- мустақил ишларни бажаринг ва ҳ.к.

Дарс кичик концерт ва хулоса чиқариш билан тамомланади.

Худди шундай дарсларни миллий мактабда рус тилини ўрганиш давомида ҳам ўтказиш мумкин.

Физика фанида мусобақа дарсининг мақсади: ҳар хил турдаги масалаларни ечиш қобилиятларини мустаҳкамлаш.

Олдиндан жамоалар ва ҳакамлар ҳайъати тузилади. Ҳакамлар ҳайъати машқ ва масалаларни саралайдилар, экспериментал масалаларни ечиш мақсадида жиҳозни ва мавзуга доир қисқа хабарлар учун материални тайёрлайдилар.

Дарс шундай хабардан бошланиб, ҳакамлар ҳайъати аъзоси бошқаради ва кейин (разминка) жамоалар томонидан сифат масалаларининг ечилиши; тажриба намойиш қилиниб, уни тушунтириш талаб қилинади; кейин сардорлар танлови (экспериментал масалаларни ечиш); бу вақтда яна бир ҳикоя тингланади. Кейин жамоалар танлови: ҳисоб-китоб масалаларини қисқа вақт ичида мустақил равишда ечиш. Дарс хулоса чиқариш ва голиб жамоани эълон қилиш билан тамомланади.

Мусобақа дарсларини математика дарсларида ҳам, масалан, алгебра бўйича, асосий тригонометрик формулаларининг ифодаларини алмаштиришда қўллаш мавзусини ўрганишда ўтказиш мумкин.

Мавзу шунчалик мураккабки, тригонометрик ифодаларни алмаштириш давомида формулалар ва айниятларни яккама-якка ва ком-

плекс тарзда, бунинг устида рационал усулда қўллаш лозим. Бу мақсад дарс бошида қўйилади.

Мусобақа бошланади. Тўрт ўқувчи мисолларни тахтанинг тескари томонига, бошқа тавақасига ёзадилар. Тахта ёнида ўқитувчи билан синфнинг математикани яхши биладиган ўқувчиси мусобақалашади. Шу пайтда энг яхши ўқувчи билан биргаликда ўқитувчи тузган мисолларни, ўқитувчи эса ўқувчилар тузган мисолларни ечиб борар экан ўқувчилар уларни кузатиб, фаол иштирок этиб боради.

Кейин уй вазифасини текшириш:

– керакли формулаларни такрорлаш, савол-жавоб, жавоб яна савол;

– математик диктант.

Мусобақадан сўнг хулоса чиқарилади.

Турнир дарсининг мақсади ўтилганларни такрорлашдан иборат бўлиб, бундай дарсни физика бўйича ўтказишда 2 параллел синфни бирлаштириб, улар ўртасида турнир ўтказиш мумкин. Бундай дарс 2 соатга мўлжалланган, унга тайёрланишга бир неча кун кетади. Болалар эрудитлар (билимдонлар), маслаҳатчилар, таҳлилчилар, тажриба ўтказувчилар гуруҳларига бирлашади.

Маслаҳатчилар орқада қолаётганлар билан шуғулланадилар; таҳлилчилар илгари олган мураккаб масалаларни ечадилар; эрудитлар, хабарларни тайёрлайдилар; тажриба ўтказувчилар тажриба тўплайдилар. Бир синф хабарлар мавзуси, фаннинг ривожланиш тарихи ҳақида, иккинчиси ўрганилган ҳодисалар ва қонуниятлардан амалда фойдаланиш билан машғул бўлади.

Синфлар бир-бирига қарама-қарши ўтиришлари учун дарсдан олдин синфдаги столларни қатор қилиб қўядилар. Кўчма тахталар қўйилиб, ўқувчилар ўзлари ясаган ўрганиш солномаси (физика бобининг номи) плакати илинади.

Дарс бошланади. Унинг мақсади эълон қилинади, ҳакамлар сайланади. Кейин ўқитувчи берадиган саволлар бўйича (фронтал) умумий сўроқ ўтказилади. Дам у, дам бу синфнинг ўқувчилари навбат билан жавоб берадилар. Ҳакамлар уларнинг жавобларини баҳолайди. Бу пайтда таҳлилчилар тахтада масалаларни ечиш билан банд бўлишади. Фронтал сўроқ якунланади. Кейин ҳамма қисқа (мини)диктант ёзади, уни ўтказишдан мақсад мавзуга доир формулаларни текшириш.

Кейинги босқич: ҳар бир синфдаги тажриба ўтказувчилар ўзлари тайёрлаган тажрибаларни кўрсатади, бошқа синфдаги ўқувчилар эса уларни навбат билан тушунтиради, намоёиш қилувчиларнинг ишини баҳолайдилар.

Иккинчи дарсда олдиндан тайёрланган манба — хабарларни ўқишади. Кейин болалар икки гуруҳга бўлинадилар: бири назарий масалаларни ечади, иккинчиси карточкалар бўйича топшириқларни бажаради. Якунида хулосалар чиқарилади, ғолиб жамоа эълон қилинади.

Шунингдек, кимё бўйича дастлабки кимёвий тушунчалар мавзусидаги турнир дарсни шундай ташкил этиш мумкин.

Турнир дарс бошида бошловчилар танланади. Ҳакамлар ҳайъатига юқори синф ўқувчиларини сайлаш мумкин. Дарсда бир неча танловлар ўтказилади. Уларнинг ҳар бирига жамоадан бир киши қатнашади.

1-танлов. Плакатда кислород ҳақида оддий модда сифатида ва кимёвий элемент сифатида айtilган жумлалар ёзилган. Ҳар бир жумланинг рўпарасида конверт бўлиб, унга агар кимёвий элемент ҳақида гап кетган бўлса, кислороднинг кимёвий белгиси чизилган карточкани, агар оддий модда ҳақида гап кетган бўлса, кислород формуласи ёзилган карточкани олиш лозим.

2-танлов. Жамоалар аъзолари кимёвий белгилар бўйича бошқотирмаларни ечадилар.

3-танлов. Биз кимёвий идишни қанчалик биламиз.

Идиш ва жихоз рақами кимёвий моддаларнинг номи ва вазифасига мос келиши учун идишни плакатда рақамлаш лозим.

4-ва 5- танловлар — баллар валентлик ва коэффициентлик кўйиб чиқадилар.

Жамоа танловидан сўнг мухлислар танлови (улар молекуляр массани топадилар); тажриба ўтказувчилар танловлари; сардорлар танловлари (улар кимёвий реакцияларнинг аломатларини, кимёвий реакцияларнинг турларини айтадилар).

Нима ёзилганга мос тушиш ўйини:

1. Сув, темир, карбонат ангидрид газы, мураккаб моддалар.
2. Ҳаво, тупроқ, ҳар хил аралашма ва ҳ.к.

Бундай дарс охирида хулоса чиқарилади. Ғолибларга соврин берилади.

Бу турдаги дарсларда болалар ҳар қандай танловлар ўқувчилар иштирокида амалга оширилади. Ўйиннинг бу қондаси барча қатнашчиларни имкон борича эътиборли бўлишга ва дарсга фаол қатнашишга ундайди.

Қувноқлар ва зукколар танлови туридаги дарсларнинг қўлланилиш соҳаси кўп ҳолларда мавзулар ва бобларни такрорлаш жараёнида амалга оширилади. Қувноқлар ва зукколар дарсини 5 та босқичли танловда ўтказиш мумкин:

1-босқич —разминка. Топшириқ: ўтилган мавзу бўйича ҳикоя тузиш: бир ўқувчи ҳикояни бошлайди, иккинчиси давом эттиради ва ҳ.к.

2-босқич — уй вазифани текшириш танлови. Мавзудаги энг муҳим жой акс этган сахнани ўйнаш лозим.

3-босқич — жавобни танлаш орқали масалаларни ечиш (тест).

4-босқич — ўйлаб топ танлови. Жамоадан бир ўқувчи синфдан чиқиб кетади, қайтганда эса қолганлар ушбу мавзуга кирувчи қандай физик тушунча берилганини (масалан, молекула) мисоллар ва қўшма гаплар орқали айтиб берадилар.

5-босқич — артистлар ва рассомлар танлови. Жамоа рассоми эшик орқасига чиқиб кетади. Намойиш қилувчи тажрибани кўрсатади ва уни тушунтиради. Рассомни таклиф қилади ва у учун артист пантомима орқали тажрибани тасвирлайди, рассом унинг қайсилигини билиб, расм орқали тасвирлаши лозим.

Якуний босқич — хулоса чиқариш.

Чет тили дарсида ўқувчилар 3 жамоага бўлинадилар, ҳар бирига сардор бошчилик қилади.

Масалан, менинг уйим мавзусидаги Қувноқлар ва зукколар клуби сардорлар (бир-бирингиздан яшаётган уйингиз ҳақида сўранг), рассомлар (матрни ўқиб унга керакли (хомаки расм) услубдаги расмларни чизинг), билимдонлар (матрни ўқинг ва ҳикоя қилинг) танловларини ўз ичига олиши мумкин.

Ким ошди савдоси дарси 9-синфда натрий ва калций мавзуси бўйича кимё дарсларини ким ошди савдоси шаклида ўтказиш мумкин.

Дарсга болаларнинг икки гуруҳи тайёрланади: 1-гуруҳ — натрий, 2- калций. Дарсга юқори синф ўқувчилари — маиший хизматлар, саноат, қурилиш, тиббиёт, савдо фирмалари вакиллари таклиф этилади. Дарсга натрий ва калцийнинг бирикмаларидан қишлоқ ҳўжалигида қандай фойдаланишга доир реклама проспектлари тайёрланади.

Калций ва натрий жамоалари аъзолари бу моддаларнинг хусусиятлари ҳақида ҳикоя қилиб, тажрибаларни кўрсатади, турлича реакцияларнинг тенгламаларини тузади, реклама проспектларини таҳлил қиладилар.

Кейин фирма вакиллари саволлар берадилар:

— Сиз натрий гидрокарбанатдан нон пиширишда фойдаланишни таклиф этаяпсиз, натрий гидрокарбанатини хамирга қўшганда унда қандай ўзгаришлар бўлади?

— Оҳакли сутдан шакар ишлаб чиқаришда фойдаланишни таклиф этаяпсизми? Унинг роли қандай?

— Олинган карбонат ангидрид газидан мева сувларини тайёрлашда фойдаланишни таклиф этаяпсизми? Лекин бу ахир кислота-

ли оксид-ку, у сув билан бирикса кислотани ҳосил қилади-ку. Биз ноорганик кислоталар организм учун зарарли эканлигини биламиз. Шунинг учун бу маҳсулотни биз ҳозирча сотиб ололмаймиз.

Агар жавоблар савдо фирмалари вакилларини қаноатлантирса, модда сотиб олинади. Дарс охирида хулоса чиқарилади.

Физика бўйича ким ошди савдоси дарси мақсадли, қизиқарли шаклда, мавзуни такрорлаш, билимларнинг амалда қўлланилиши тарзида жонли ва ҳаётий ўтади.

Физика ўқитувчиси билан бирга дарсни физика тўғараги аъзолари тайёрлайдилар: ким ошди савдосида сотиш учун (объект) манба ва манбаларни тўплашни ташкил қиладилар, либосларни ўйлаб топадилар, жўр бўлиб мусиқа ёзади ва танлайди.

Дарс тузилиши шундай: саломлашиш, мавзу, асосий масалаларни сўраш давомида такрорлаш; ким ошди савдоси қоидаларини тушунтириш; нарсаларни сотиш; мусиқий паузада сотишни давом эттириш; мусиқий финал; хулосалар.

Ким ошди савдоси шундай ўтказилади. Кўргазма столи олдида махсус тайёрланган либосдаги бошловчилар жойлашади. Уларнинг олдида катта ғилдирак, унинг атрофида айланма бўйлаб сотиладиган нарсалар жойлаштирилади. Бошловчи ғилдиракни юргизади. Тўхтаган кўрсаткич қайси нарса сотилишини кўрсатади. Ушбу нарсани сотиб олишни истаган харидорлар уни физика билан, аниқроғи ўтилган мавзу билан боғлиқлиги ва алоқасини кўрсатишлари лозим. Навбат билан айтадилар, иккинчи бошловчи ҳар бир жавобдан кейин баланд овозда санайди: бир, икки, уч... Уч деб санагунга қалар охириги бўлиб жавоб берган ютади.

Масалан, молекуляр кинетик энергия асослари мавзусини такрорлашда тиш порошоғи, шимиладиган қанд, дафтар, болаларнинг шишириладиган шари ва ҳ.к.сотилиши мумкин.

Қуйидаги жавоблар учун шимиладиган қандни сотиб олиш мумкин: аморф жисм, кристалл шакардан иситиш ва эритиш усули билан ҳосил бўлади, диффузия туфайли унинг ҳидини сезамиз.

Бундай турдаги дарслар ўрта синфларда самара беради.

Терговни билимдонлар олиб борадилар туридаги дарслар — детектив тергов бўлиб, терговнинг барча босқичларини ўз ичига олади. Версияни (тахминий фикрни) ишлаб чиқиш, уни амалда (ушбу ҳолатда тажриба орқали) синаш, жиноят сабабларини тадқиқ этиш, ҳукм чиқариш. Иш айнан билишга асосланганлиги балан диққатга сазовордир. Бундай турдаги дарслар билим олиш ва уларни такрорлаш ҳамда мустаҳкамлаш учун ўтказилиб ўқувчиларни хушёрликка, сезгирликка, зийракликка даъват этади.

Дарснинг асосий босқичлари. Оператив штаб бўйича навбатчи шошилиш равишида хабар қилади, масалан: Диққат! Жиноят содир этилган! Москва —Рязан линиясида телефон сими изсиз йўқолди. Айбдорни топиш, жиноят сабабларини аниқлаш, ўғрилиқ ўлчамларини белгилаш ва ҳ.к. талаб қилинади. Терговни физика нуқтаи назаридан олиб бориш лозим.

Дарҳол 10 кишидан иборат бўлган 3 та оператив гуруҳ ташкил қилинади. Саволлар қўйилиб, жавобни ўйлаш учун маълум вақт (1—3 дақиқа) берилади. Жавоблар баҳоланади.

Биринчи савол терговчиларга: Жиноят версияси қандай? Муҳокамадан сўнг тахмин ўртага ташланади: жиноят айбдори — ҳароратнинг пасайиши.

Иккинчи савол: Мавжуд бўлган жиҳоздан (кўргазма столида қўйилган) фойдаланган ҳолда версиянинг тўғрилигини қандай текшириш мумкин? Энг яхши лойиҳани тузган оператив гуруҳ тажрибани ўтказиш имкониятига эга бўлади.

Учинчи савол: Жиноят сабаблари қандай? Жавоблар тингланади. Штаб тергов гуруҳлари ишининг хулосасини чиқаради.

Тўртинчи савол: Ўғрилиқ ўлчамларини, яъни йўқолган симнинг узунлигини қандай аниқлаш мумкин? Ўқув қўлланмаси ёрдамида гуруҳлар жисмларнинг иссиқлик кенгайишидаги узунлигини ҳисоблаш формуласини келтириб чиқарадилар.

Бешинчи савол: Ҳисоб-китоб учун керакли сон маълумотларини қаердан олиш мумкин? Турли фаразлар муҳокама қилинади: улардан тажрибага асослангани чизиқли кенгайиш коэффициентини топиш учун амалга оширилади.

Кейин жамоалар ролларни алмашадилар ва жараён бутунлай такрорланади. Жамоаларнинг барча аъзолари маслаҳат овозини бериш ҳуқуқига эга, ўз бўғинларга ечишнинг ёки маълумотларни ҳисоблашнинг бошқа усулини таклиф этиши мумкин.

Дарс сардорлар танлови билан якунланади. Бу шундай рўй беради: назариячилар ва калкуляторлар ишни бошлагунча тажриба ўтказувчилар сардорлар танлови учун масаланинг шартини тайёрлайдилар. Бу масалалар жамоалар асосий топшириқларини бажариб бўлганда ва хулоса чиқарилганда берилади.

Сардорлар тахта ёнида ишлайдилар. Уларнинг танлов натижаларини ўқитувчи шарҳлаб, танлов хулосасини чиқаради, совринларни топширади.

Билимларнинг жамоатчилик кўриги дарси — ўқувчиларнинг ўрганилган боб ёки мавзу бўйича билимини текширишга ёрдам беради. Бу текшириш ўзига хос, унинг мақсади нафақат материал қандай

ўзлаштирилганини аниқлаш, балки мактаб маъмуриятига, ота-оналарга, синф раҳбарларига, бошқа ўқитувчиларга, оталиқ қилувчиларга мактаб ўқувчилари нималарга эришганини, уларнинг билимини мустаҳкамлаш, уларнинг билимидан амалиётда фойдалана олиш мумкинлигини кўрсатиш.

Физика фанидан бу турдаги дарс қуйидагича ўтказилади.

Машғулотдан икки ҳафта олдин унинг мавзуси эълон қилинади, болалар жавобларини билишлари лозим бўлган саволларни ечиш учун бир типдаги масалаларни оладилар.

Ҳакамлар ҳайъатига мактаб директори, унинг ўқув бўлими бўйича ўринбосари, физика ўқитувчилари, юқори синф ўқувчилари ва бошқалар киритилади. Билимлар кўриги қуйидагилардан иборат:

- оғзаки сўроқ (назария);
- карточкалар бўйича ишлаш (бир типдаги ҳисоб китобга доир масалаларни ечиш);
- диктант (формулалар ва физик катталиклар ўлчов бирликларини билишни текшириш);
- экспериментал топшириқ (овозсиз вариантда кўрсатиладиган диафильм ёки кинофильмни шарҳлаш (фактик материални билишни текшириш)).

Ўқитувчи ким, қачон ва қандай ишни бажариши ёзилган кўрикнинг сценарийсини тузади. Ўқувчиларнинг бир қисми тахта ёнида саволларга жавоб беради, бир қисми жойида туриб оғзаки жавоб беради.

Дарс бошланади. Тахтанинг ёнида жавоб бериш учун уч киши келади, 14 ўқувчи ҳисоб-китобга доир масалалар берилган карточкаларни олиб, кўргазма столи ёнида тажриба-масалалар билан шуғулланади.

Буларнинг ҳаммасини тайёрлангунга қадар умумий (фронтал) сўроқ ўтказилади. Саволлар қизиқарли шаклда берилади, масалан, бадий асарлардан парча ўқилади ва бу ерда «қайси физик ҳодиса ҳақида гап кетаяпти?» деган саволга жавоб бериш лозим.

Кейин физик диктант — савол. Бундан кейин ўқувчиларнинг бир қисми мураккаб бўлмаган экспериментал топшириқларни бажаради, қолганлар навбатма-навбат кинопарчани шарҳлайдилар (ҳар бир ўқувчига 2–3 кадр тегади).

Ҳакамлар гуруҳларга бўлинади, уларнинг ҳар бири ишнинг бир турини қабул қилади. Баҳолар сўроқ варақасига қўйилади. Вертикал бўйлаб — ўқувчиларнинг фамилиялари, горизонтал бўйлаб — ишларнинг турлари: оғзаки сўроқ, карточкалар устида ишлаш, физик диктант, экспериментал топшириқ, кинофильмни шарҳлаш. Ҳакамлар

дарсда ҳар бир ўқувчи олиши мумкин бўлган 5 та баҳодан 3—4 тасини олишини кузатиб боради. Охирида якуний баҳолар эълон қилинади.

Ўқувчиларнинг бир-бирини ўқитиш дарсининг ўзига хос хусусияти болаларнинг материал устида гуруҳ бўлиб ишлаши, уни шу ернинг ўзида, дарсда (уй вазифаларисиз) ўзлаштириши, болаларнинг бир-бирига ўзаро ёрдам ва ўзаро масъулият ҳиссини шакллантиришдир.

Дарс шундай қурилади.

Синфда 4 кишидан: командир (энг яхши тайёрланган ўқувчи) штурман ва икки учувчидан иборат бўлган экипаж тузилади.

Экипаж олдига мақсад қўйилади: масалан, янги материални ўзлаштириш. Ўқитувчи барча керакли кўргазмалар билан мавзунини батафсил тушунтиради. Кейин маъруза матни асосида қисқароқ қилиб, ундан кейин яна бир марта матн асосида тез суръатда тушунтириш ва таҳлил давом этади.

Бундан кейин экипажлар ҳаракат қилишни бошлайдилар. Олдин командир материални (топшириқни) барча қўл остидагиларига такрорлайди, кейин у штурмандан синов ҳисоботи қабул қилади. Командир ва штурман учувчилардан сўрайдилар ва агар улар тайёр бўлса (материални ўзлаштирган бўлса), уларга синов баҳоларини қўядилар. Экипаж билимлар ҳимоясига тайёр.

Бу жараён турлича ўтказилади. Айнан қандайлиги командир оладиган жетонга боғлиқ. Агар танлаш жетони тушса — жавоб берувчинини ўқитувчи танлайди (тайинлайди); агар делегат жетони тушса — экипаж ўзи жавоб учун элчини танлайди; Ҳамма жетондаги саволларга экипажнинг ҳар бир аъзоси кетма-кет жавоб беради. Ишонч жетонида эса сўроқ ўтказилмайди ва ҳар бир ўқувчи гуруҳдаги фаоллигига қараб, баҳоланади ва журналга қайд этилади. Яна бошқа имтиҳон олувчилар жетони бошқа экипажлардан синов қабул қилишга сафарбар қилинади.

Мактаб ўқувчилари томонидан бир-бирларига қўйилган баҳоларни текшириш ва тузатиш тизими қуйидагича: масалан, агар командир танлаш жетонини олган бўлса ва ҳимояда жавоб бериш учун ўқитувчи танлаган экипаж аъзоларидан бири гуруҳда олган баҳодан пастроқ баҳо олган бўлса, барча экипаж аъзоларининг баҳолари 1 ёки 2 баллга пасаяди. Бу қоида ҳамманинг бир киши учун, бир ўқувчининг ҳамма учун бўлган масъулиятини таъминлайди.

Кашфиётчилар дарси ўқувчилар билимларига, масалан, киноматик бўйича билимга ва жисмларнинг оддий тузилиши таърифловчи формулаларга таянган ҳолда реакция вақтини ўлчаш учун асбобни ясайдилар. Асбоб лойиҳасини (оддий чизғичдан) яратиш унинг даражалаш тамойилини ишлаб чиқиш, микрокалькулятордан фойдала-

ниб, бу даражалашни амалга ошириш талаб қилинади. Кейин эса ўлчаш ва натижаларни таққослаб хулоса чиқариш талаб этилади.

Масалан, ўқувчиларнинг потенциал ва кинетик энергия, Бернулли қонуни ҳақидаги билимидан, шамоллар ҳақидаги маълумотлардан (география курсидан) фойдаланган ҳолда ўқувчилар билан шамол двигателини яшаш мумкин ва ҳ.к.

Ўқувчилар олиб борадиган дарслар мавзу бўйича иккинчи (кириш-шарҳлов маърузасидан сўнг) бўлиб ўтказилади.

Педагог машғулот охирида тингланган маърузанинг мазмунини тушуниб, у бўйича мунозара саволларини тузиши лозим бўлган навбатчи ўқитувчини тайинлайди ёки ўқувчилар уни танлайдилар.

Кейинги дарсда синф иккига: ўқувчиларга ва ўқитувчиларга бўлинади. Дарснинг биринчи босқичида (5—6 дақиқа) ўқитувчилар ўқувчилардан (ҳар бири биттасидан) паст овозда сўров ўтказадилар ва дафтарларга баҳо қўядилар; агар керак бўлса, улар тушунарли бўлмаган жойларни тушунишига ёрдам берадилар.

Иккинчи босқичда (5—6 дақиқа) ҳамма ўз иш дафтарларида ўтган машғулотда тинглаган маъруза конспектини ёзади.

Учинчи энг узун босқичда навбатчи ўқитувчи синфдан оғзаки сўров ўтказди. Бу оғзаки сўроқ-суҳбат давомида лаборант ўқувчилар тажрибаларини (агар улар мавзу бўйича лозим бўлса) кўрсатиши мумкин.

Баҳоларни қўйиб бўлгач, ўқувчилар навбатчи ўқитувчи иши ҳақида ўз фикрларини билдирадилар.

Консултация дарси одатда ҳафтада бир марта ўтказилади. Шунинг учун машғулотдаги ишни аниқ режалоштириш жуда муҳим.

Бунинг учун махсус жадвалдан фойдаланиш мумкин, унда графалар ажратилади: дарс вақти (дақиқаларга бўлинган) ўқитувчи фаолияти, ўқувчилар фаолияти.

Иккинчи ва учинчи графаларга иш турлари, мавзулари ва мазмуни (масалан, таклиф этилаётган масалалар, тажрибалар сони, параграфлар, журналлардаги мақолалар номи ёзилади ва ҳ.к.), шу билан бирга охири гуруҳларга ажратилган ҳолда қилинади.

Ҳар бир гуруҳ ўз иши билан шуғулланади:

Биринчиси назарий материални ўзлаштиради.

Иккинчиси мавзу бўйича масалаларни ечиш малакаларини оширади.

Учинчиси қўшимча адабиёт билан ишлайди.

Жадвалда дарснинг қайси пайтида ҳар бир гуруҳ нима билан шуғулланиши акс этган.

Учун жиҳозни – асбобларни, жадвалларни, адабиётни, мас-
қувчилар танлайдилар.

Дарслари ўқувчиларнинг кучли таркибини ўз ичига ол-
ларда ўтказилади. Масъулотлар такрорлаш-умумлаштириш
лари сифатида режалаштирилади.

Масалан, физика бўйича ижодий дарс қуйидагича ташкиллаш-
тирилиши мумкин. Мавзу: Электр энергиясини ишлаб чиқариш, узатиш ва ундан фойдаланиш.

Синф гуруҳларга бўлинади (гуруҳлар хоҳишига кўра тузилади).
Ҳар бир гуруҳга топшириқ берилади.

10 дақиқа ичида 1- ва 2-гуруҳларга электр энергиясини ишлаб
чиқариш ва узатишда фойдаланадиган физик ҳодисаларни (масалан, электромагнит индукция, ферромагнетизм, симларни ток билан иситиш атамаларини) қатъий илмий ёки ҳазил шаклида шифрлаб, мавзу бўйича бошқотирма тузиш лозим (ҳар бири ўзиникини).

3- ва 4- гуруҳлар физикадан ким ошди савдосини тайёрлайдилар (ҳар бири ўзиникини): бу ўйинда бошловчи ўйнаётганларга бир неча тўғри жавоб бўлган 2 тадан савол беради (масалан, электр энергиясини ишлаб чиқариш ва узатиш асосида қандай физик қонунлар ётади, барча турдаги электр энергиясининг ривожланишига катта ҳисса қўшганлар), ҳар бир тўғри жавоб учун балл берилади.

5-гуруҳ режани – дарс мавзуси бўйича ўқув кинофильмининг сценарийсини ёзади. Бунда ҳар қандай услубни (жиддий, ҳазилона) ва ҳар қандай шаклни танлаш мумкин. Фильм ҳужжатли, бадиий, мултипликацион бўлиши мумкин. Ягона амал қилиниши лозим бўлган шарт: режани ўқиш 3 дақиқадан ошмаган вақтга мўлжалланади.

Ҳар бир гуруҳ тегишли тахтачаларни столлар ёнига қўйиб, ерда иш учун ҳамма нарса ва қисқа йўриқномаларни тайёрлайди. Ҳакамлар ҳайъати тузилиб, гуруҳлар тайёрлангунга қадар ўқитувчи билан бирга барча фаолият турлари ва қўшимчалар учун баҳолар тизимини ўйлаб чиқадилар.

10 дақиқадан кейин ижодий ишлар кўриги бошланади: бошловчилар навбат билан рақобатлашаётган гуруҳларнинг аъзоларига ўз бошқотирмаларини ва ким ошди савдоси учун тайёрлаган саволларини таклиф этадилар. Барча тўпланган баллар қайд этилади. Жавобларни ўқувчилар тахтага ва ўз дафтарларига ёзадилар. Тахтадаги ёзувларни таҳлил қилиб, ўқитувчи хулоса чиқаради ва умумлаштиради.

Ижодий ҳисобот дарсининг мавзуси ва санаси 2 ой олдин эълон қилинади.

Бу вақтга қадар қилиниши керак бўлган ижодий ишлар: асбобни тайёрлаш, лойиҳани ишлаб чиқиш, лаборатория тадқиқотини ўтказиш, реферат ёзиш, мутахассисдан интервью олиш ва ҳ.к.

Ҳар бир ўқувчи ўз дидига мос ишни танлаш мумкин. Якка тартибда ёки гуруҳда тўла мустақил равишда ёки катталарнинг маслаҳатларидан фойдаланган ҳолда ишлаш мумкин. Фаолият ҳақидаги ҳисобот асосини (нима учун айнан шу савол ва ишнинг шу шакли танланганини), иш моҳиятини, олинган натижаларнинг баёнини ва уларнинг амалда қўлланилишини ўз ичига олиши лозим.

Дарс шундай тузилади:

- педагогнинг кириш сўзи;
- мактаб ўқувчиларининг ҳисоботлар билан чиқишлари;
- ўқувчиларнинг синфдошлар ва қабул комиссияси аъзоларининг (ўқитувчилар, ота-оналар, оталиқ қилувчилар, ўқувчилар таркибидан) саволларга жавоблари;
- хулоса чиқариш.

Иншо дарсларини физика бўйича қуйидагича ўтказиш мумкин.

Дарсдан бир неча кун олдин синфда дастурнинг қандайдир масаласига бағишланган мавзуси ва тахминий режаси эълон қилинади. Уйда мавзуга доир дарслик параграфларини, шунингдек, энциклопедик луғатдаги, ўқиш китобидаги, журналлардаги қўшимча материалларни ўқиш таклиф этилади.

Синфда болалар иншо ёзадилар. Тахтада яна бир марта режа ёзилади, деворларга жадваллар илинади, кўرғазма столига асбоблар қўйилади. Бунда ўқувчилар ўз ақл-заковатини, нафақат дарслик, балки илмий-оммабоп адабиёт ва бошқа манбалар бўйича билимини кўрсатишлари лозим. **Иншо** одатда мавзуга доир масалаларни тузиш ва уни ечиш билан яқунланади.

Физика бўйича иншо бошқача бўлиши ҳам мумкин.

Машгулотлар бошлангандан бир ой сўнг ўқитувчи болаларга физика бўйича иншо ёзишни таклиф этади.

Дарсда ўрганилган физик ҳодисалар ёки тушунчалар ҳар бир ўқувчига маълум бўлган 5–6 ҳаётий воқеаларни бир бутунликка бирлаштириш лозим бўлади. **Ўртоқлари** билан учрашув, саёҳат, сайр ҳақидаги ҳикоя қабилар бўлиши мумкин. Ҳодисани нафақат айтиш, балки қисқача тушунтириш орқали қандай ёритиш маҳорати ҳисобга олинади.

Бундай турдаги дарсларни мактаб режасининг бошқа фанлари, масалан, кимё бўйича ҳам ўтказиш мумкин.

Компьютер дарси компьютерлар билан жиҳозланган дисплей синфида ўтказилади. Масалан, жисмнинг қия текислик бўйича ҳаракати мавзусини ўрганишда ўқувчилар индивидуал машина тажрибасини

Ўтказишлари мумкин: компьютерлар ёрдамида улар ҳаракатнинг бу турини моделлаштирадilar, унинг кинематик ва динамик тавсифини аниқлайдилар; ўзлари дастлабки шартларни қўядилар. Жараён вариантлари жуда кўп бўлиши мумкин. Тажриба маълумотларини таҳлил қилиб, ўқувчилар ҳаракатнинг муҳим хусусиятларини (сирғанишнинг пайдо бўлиши шартларини, унинг жисм массаси ва ишқаланиш коэффициенти, текисликнинг горизонт бўлиб қиялик бурчаги билан алоқасини ва бу параметрларнинг жисм тезлиги ва тезланишига таъсирини) аниқлайди. Олинган натижалар асосида ўқувчилар жисмнинг қия текислик бўйича ҳаракатининг умумий қонуниятларини чиқарадилар.

Дарснинг тузилиши куйидагича:

- уй вазифасини текшириш (машина ёки анъанавий усулда) — 10 дақиқа;
- ўқитувчи янги материални ўрганишда машина ёрдамида тажриба ўтказиш учун топшириқ беради — 2–4 дақиқа.
- ўқувчиларнинг ҳаракат модели билан компьютерда ишлаши ва натижаларни дафтарга ёзиш — 17–20 дақиқа.
- уй вазифаси — 1–3 дақиқа.

Компьютер дарсларини турли масалалар бўйича ўтказиш мумкин, лекин улар махсус тайёргарлик ва компьютер дастурларини талаб қилади.

Масалан, физика дарсларида радиацион технология (уруғларнинг экиш олдидан гамма нурланиши) билан танишганда 10 дақиқага мўлжалланган компьютер дастури керак. Ўқувчилар гамма нурланишининг бир қатор қишлоқ ҳўжалиги ўсимликлари уруғларига бўлган таъсирини ўрганадилар, экиш олдидан ўстирувчи ишловнинг оптимал дозаларини аниқлайдилар. Экранда бир тўп уруғларнинг контейнерда нурланиши, тажриба даласига сепилиши ва ўсиб чиқиши моделлаштирилади (бу аслидан олинган расмда ва графикада яхши кўринади). Сингдирилган радиация дозасига ва уруғлар сифатига боғлиқ ҳолда уларнинг униб чиқиш қобилияти қандай ўзгаришини кузатиш мумкин.

Интерфаол дарс турларидан ҳар бир ўқитувчи унумли фойдаланиб, ўқув-таълим фаолиятининг кучайишига катта таъсир ўтказиши, ўқувчиларнинг билимларни мустақил эгаллаш қобилиятларини, танқидий фикрлаш малакаларини ўстиришга ва ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида камол топишларига кўмакдош бўлишлари керак.

Юқорида келтирилган дарс турлари ўзгармас қоидалар эмас. Имкон бўлса ҳар бир ўқитувчи у ёки бу дарс тури ҳақида тўлиқ тушунча

ҳосил қилган ҳолда ўзи ишлайдиган таълим даргоҳлари ~~шароитлари~~ итларини ҳисобга олиб, уларга тузатиш киритиши мумкин.

Асосий мақсад — ўқитувчининг ўз педагогик хазинасини қайта кўриб чиқишига ёрдамлашиш, янада юқори сифатли методик йўналишларга интилишини ҳосил қилиш, келгуси ўйлар, изланишлар, тажрибаларга ундашдир.

Мактаб раҳбарлари, ўқув жараёнида шаблондан чекиниш қанчалик муҳимлигини тушунтириши, дарсларнинг ноанъанавий (интерфаол) шакл ва турларини излаш ва бойитишида педагогнинг ташаббусини қўллаб-қувватлаши лозим.

Ўқитувчи ўқувчининг мустақил ва мукамал билим олиши учун муҳит яратмоғи, фан асосларини эгаллашга йўналтирмоғи, қизиқиш, меҳр уйғотиш билан шуғулланади. Ўқувчи қобилият, истеъдодига яраша таълимни танлайди. Ўқиш техникаси (овоз чиқариб ўқиш, пичирлаб ўқиш, хаёлан ўқиш)га ундайди. Ўқиган матндан конспект, матн-тезис тузиш, баҳс юритишга ўргатади. Ўқув жараёнига шу кун воқеалари, ҳаётий жараённи олиб кириб, ўқувчи ёки талабанинг кўникмасини оширади. Дидактика — шахсни шакллантиришда, диққатини кучайтириш, туйғу, истак, заруриятни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Дидактик жараён 3 компонентдан иборатдир:

- Ўқув жараёни:**
1. Модификация.
 2. Билиш фаолияти.
 3. Бошқариш фаолияти.

Педтехнология илмий-педагогик концепцияга асосланади. Мақсадга эришишни, дидактик, социал, педагогик, фалсафий асосларига суянади.

Педтехнология тизими кетма-кетлик, ўзаро боғлиқлик, бир бутунликни сақлашдир.

Педтехнологиянинг бошқарувчанлик, яъни таълим жараёнини режалаштириш, лойиҳалаш, диагностика қилиш, хулосалаш, тузатиш киритиш имкониятлари мавжуд.

Педтехнологиянинг самарадорлиги, яъни таълимдан қутилган натижага эришиш, битирувчига вақтни тежаш имконини беради.

Педтехнологиянинг (валидность) тасдиқланувчанлиги, яъни ишланган моделни бошқа педагог қўллаганда ҳам ўшандай самара натижа беради.

1-босқич: ўрганиш — эсда сақлаш, эсда қолиш.

2-босқич: тушуниб олиш, ўзлаштирганини айта билиш, исбот қила олиш.

3-босқич: тадбиқ эта олиш — қоида, қонунни билиб, ундан фойдаланиш.

4-босқич: таҳлил эта билиш — хулосалаш; бир-бирига боғлаш.

5-босқич: синтез — ахборотни ижодий қайта ишлаш олиш.

6-босқич: баҳо олиш — кейинги билимга қадам.

Натижа:

— ўқувчининг талаби, истаги-хоҳиши, тайёргарлиги даражасида қондирилади;

— ўқув жараёнига ўқувчининг масъулияти, бурчини ошириш;

— мустақил мутолаа қилиш, манбалардан фойдалана билиш кўникмалари;

— мустақил билимдан мустақил тасаввурга, унда мустақил фикрлашга ўргатиш;

— педагогик технология мактабдаги мавжуд бўлган кризисдан қутулишнинг ягона ва бош мезонидир.

Мустақил мутолаа қилиш, янгиликлар, ҳаётий жараёнларнинг тезкорлик билан таълим жараёнига кириши самара беради.

Таълим жараёнига янгича ёндашиб, ижодкорлик, бунёдкорлик татбиқ этилсагина таълим самараси янги босқичга кўтарилади.

Хулоса — ўқитиш пирамидаси.

5% — лекция, маъруза.

10% — ўзича ўқитиш.

20% — аудио-видео.

50% — кўргазма.

60% — баҳс мунозара (кичик гуруҳчалар).

75% — ўқув жараёни фаолияти билан боғлаш.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунининг 3-моддасида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари эълон қилинган.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

— таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;

— таълимнинг узлуксизлиги;

— умумий ўрта, шунингдек, ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг мажбурийлиги;

— ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналишини, академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;

— таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;

- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги;
- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақаллаштирилган ёндашув;
- билимли ўқувчи ёки талабанинг истеъдодини рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувчанлигини уйғунлаштириш.

Методик-ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар мажмуаси.

Педагогик технология – ўқув жараёнини ҳаракатлантирувчи куч ва олдиндан белгилаб қўйилган аниқ мақсад йўлидан ўқитувчининг касбий фаолиятини янгиловчи ва таълимда яқиний натижани кафолатлайдиган тадбирлар мажмуаси.

Ўқитувчи фаолиятидаги барча жараёнлар *педагогик технологиялар* дейилади. Ўқитиш тамойиллари илгари ҳам мавжуд бўлган, ҳозир эса фақат янги атама билан ифодаланган. Шу сабабли, стихияли равишда амалга оширилган илғор методик тажрибаларни энди педагогик технология қонунларига бўйсундириш керак.

Педагогик технологиялар таснифига кўра 3 турга бўлинади:

1. Умумпедагогик технология.
2. Хусусий предметли педагогик технология.
3. Лоқал (маҳаллий) педагогик технология.

Методика – ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар мажмуаси.

Педагогик тизим жараёнлар, воситалар мажмуасидан иборат бўлиб, ўқувчиларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини шакллантиришга педагогик таъсир этишни мақсадга мувофиқ тарзда амалга оширади.

Педагогик тизим компонентлари:

- Таълим (тарбия) мақсади.
- Таълим (тарбия) мазмуни.
- Дидактик жараёнлар.
- Таълим (тарбия)нинг ташкилий шакллари.
- Ўқитишнинг техник воситалари.
- Ўқувчи ва ўқитувчи ҳамкорлиги.

Технологияни параметрлари.

Қўллаш соҳаси:	барча соҳаларга.
Фалсафий асоси:	боғлиқлик.
Ривожлантиришнинг асосий омил:	социоген.

Ўзлаштиришнинг асосий концепцияси:	максималлик.
Шахс структурасига қаратилган:	узвийлик.
Билиш фаолиятининг бошқариш усули:	ўқитишнинг актив тизими.
Ташкилий шакли:	синф-дарс, гуруҳлар.
Болага ёндашиш:	ҳамкорлик.
Устивор методи:	диалог.
Ўқувчилар категорияси:	барча категориялар.

Таълим принциплари. Таълим махсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида ўтказиладиган, ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантирадиган, билим, қобилиятларини ўстирадиган, уларнинг дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндир.

1). Тасвир шаклида. Масалан, илмийлик принципи фан ва ўқув предмети ўртасидаги алоқадорликка асосланади. Бу ерда илмийлик принципи тасвир орқали баён қилинган.

2). Қойда шаклида. Масалан, таълимда оддийдан мураккабга қараб борилади. Бу жумлада тушунарлилик принципи қойдаси асосланган, яъни нормалдаштирилган. Таълим принциплари қойда шаклини олаверган сари, улардан амалиётда фойдаланиш имкониятлари ҳам кенгайверади.

Мутахассислар таълим принциплари хусусиятларини, асосан, ўқитувчи фаолиятига нисбатан изоҳлашади. Шу сабабли кўпчилик дидактик қўлланмаларда «ўқитиш принциплари» ибораси ишлатилган. Таълим принциплари таълим жараёнларининг иккала субъектига — ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчига дахлдор. Таълимни ташкил этиш, бошқариш ва назорат қилишда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига қўйиладиган талаблар, қойдалар таълим принциплари деб айтилади.

Таълим қонуниятлари ва мезонлари.

Таълимнинг илмий бўлиш қойдалари.

Таълимнинг мазмуни ва изчиллиги.

Таълим ва тарбиянинг узвийлиги.

Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги.

Таълимда онглилик, фаоллик ва мустақиллик мезонлари.

Таълимда кўргазмалилик.

Таълимнинг ўқувчиларга мос бўлиши.

Таълимда билим, кўникма ва малака мувофиқлиги.

Таълимда ўқувчига хос хусусиятларини ҳисобга олиш.

Янги педагогик технология таълим мазмунини шакллантирувчи, таълим тамойилларига асосланган бўлиб, у талаба шахсини тарбия-

лашга, унда касбий маҳоратни ҳосил қилишга йўналтирилгандир. Таълим жараёнининг фаоллиги, педагог ва талабаларнинг ҳамкорликдаги муайян мавзу, фан асосларига доир назарий ва амалий билимларни чуқур ўзлаштириш имконини берувчи жараённинг умумий моҳиятидир.

Ўқитувчининг фаол, самарали фаолияти таълим олувчи ўқувчи ёки талабаларга нисбатан йўналтирилган бўлиб, уларнинг шахсий, шунингдек, ўқитувчи билан биргаликдаги фаолиятини ҳисобга олган ҳолда, ўқув материалларини ўзлаштиришга қаратилади. Педагогик технологиянинг марказий муаммоси талаба шахсини ривожлантириш орқали таълим мақсадига эришишни таъминлашдир.

Дарс ва машғулотда қайси даражадаги билим ва кўникмаларни ўзлаштириш муайян лойиҳа асосида олиб борилади. Педагогик ҳамкорлик ва педагогик жараёни андозалаштириш, таълим олувчилар гуруҳи билан мулоқотга киришиш, бевосита мулоқот (коммуникатив ҳамкорлик) ни ташкил этиш, ривожлантирувчи педагогик жараёнда мулоқот жараёнини бошқаришни ташкил этиш, кўзда тутилган фаолиятни амалга ошириш давомида мулоқот тизимини андозалаштириш каби таркибий қисмлардан иборатдир.

Таълим-тарбия жараёнининг дидактик нуқтаи назардан такомиллашуви фақатгина ушбу жараёни ташкил этиш ва бошқариш йўллари тўғри танлаш билан таъминланади. Педагогик технологияни бошқариш ўзида икки йўналишни мужассамлаштиради: а) фаолиятни бошқариш; б) талабалар жамоасини бошқариш. Муайян педагогик технологияни танлаш дарс ҳолатининг ўзгаришига имкон беради ҳамда фаолият мақсадига қараб амалга оширади. Шунингдек, вариантли тарзда дарс ҳолатини ўзгартириш чораларини кўришни тақозо қилади. Бу эса, ўз навбатида, билиш жараёнининг бошқаришга қўйилаётган талаби бўлиб, ўзлаштириш, мулоқот қилиш, фаолият кўрсатиш босқичларининг хусусияти билан боғлиқдир.

Ривожлантирувчи — таълим технологиясининг етакчи тамойиллари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин;

Инкорпорация (тизимли фаолият кўрсатиш) — асосида турли фанларга оид билимларни умумлаштириш;

Мосланувчанлик — таълим шакли, методи ва усулларининг турли таълим муассасаларида қўлланувчанлиги;

Уйғунлик — муайян ўқув предметида оид ўқув материали мазмунининг шахсни ривожлантириш шакли, методи ва усуллари билан уйғун тарзда боғланиши;

Яратувчанлик — турли ўқув муассасалари педагогларининг педагогик технологияларни яратиш имкониятлари;

Табиийликни ҳис этиш — шахснинг генетик ва ижтимоий жиҳатларига асосланган ҳолда ўқувчиларнинг ўзига хослиги, шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш.

Моделли технологиянинг моҳияти таълим жараёнини моделлар асо­сида лойиҳалаштиришдан иборатдир. а). Ўқув предмети ва унинг бўлимлари мазмунини тартибга солиш. б). Таълимнинг муайян бос­қичидан бошлаб бўлинмайдиган касбий фаолиятни мантиқан тугал­лаган қисмларга ажратиш. в). Ажратилган ҳар бир модел бўйича шу моделнинг ўзигагина тааллуқли бўлган фаолият мазмуни ва таъсири. г). Технология мақсадини рўёбга чиқариш учун моделли жараёни босқичма-босқич амалга ошириш. Ушбу жараёнда содир этилаётган ҳар бир ҳаракатга, яъни қўйилаётган қадамга ўқув элементи сифати­да қараш.

Ўқув элементи ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: а). Фаоли­ятнинг аниқ элементларини ўрганиш билан боғлиқ бўлган назарий ва амалий ахборотлар. б). Таълим учун зарур бўлган фаолиятни таъ­минловчи материал ҳақидаги маълумотлар. в). Мақсадлар иденти­фикацияси, яъни таълим оловчиларни ҳаракатлантирувчи мақсадлар. г). Ўқув материаллари, ўқув шароитини назорат қилиш инструмен­лари, чунончи, ўқувчиларнинг кўзланган натижаларга эришишлари учун зарур бўлган шарт-шароитлар. д). Тестлар, мақсад ва мантиқий натижалар.

Таълим технологияси жараёнининг умумий мақсади бир неча да­ражаларда ойдинлашади.

1. Таълим муассасасининг мақсади ҳамда педагог ва унинг мето­дик фаолияти идентификацияси.

2. Ўқув предмети (бўлим)нинг мақсади, педагог ва унинг методик фаолияти идентификацияси.

3. Ушбу модел (ўқув элементи)нинг мақсади ва унинг талабалар фаолиятидаги алоҳида моделга ҳам, унинг ташхис қилинадиган охир­ги натижаларига ҳам ўтказилади.

Режадаштиришнинг анъанавий методлардан таълим технология­сига ўтиш кенг қўламдаги ишларни амалга оширишни тақозо қила­ди. а). Методик мажмуалар яратиш. б). Таълим жараёнини дидактик, методик ва ташкилий жиҳатдан таъминлаш. Моделли педагогик тех­нологияни ишлаб чиқиш тартиби қуйидаги кетма-кетликдан ибо­рат босқичларни ўз ичига олади: аналитик, концептуал, мақсадли, мазмунли ва жараёнли.

Педагогик технологияни ишлаб чиқишнинг аналитик босқичи­да, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели, ўқув предметлари бўйича Давлат таълим стандарт-

лари, уларда илгари сурилган гоёлар асосида чиқариладиган хулосалар, ёш авлодни баркамол шахс этиб шакллантиришга йўналтирилган таълим мазмунини, шунингдек, тегишли машғулотнинг умумий аниқ мақсадга эришиши учун таълимнинг ташкилий, шаклини танлаш ҳисобга олинади.

Педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишнинг концептуал босқичида таълим концепциялари, таълим тизими босқичларида назарда тутилган асосий гоёлар, умумий ўрта таълим, академик лицей, касб-ҳунар коллежи, бакалаврият, магистратура. Таълим тизимининг таркибий босқичли қисмлари элементлари учун характерлидир.

Педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишнинг мақсадли босқичида таълим муассасаси (умумий ўрта мактаб, академик лицей, касб-ҳунар коллежи, институт ёки университети)нинг узок муддатга мўлжалланган мақсади, таълим соҳалари ва ҳар бир блокдаги алоҳида олинган ўқув предмети ва фан таркибининг ифодалилиги ҳисобга олинади.

Педагогик технологияни амалда қўллашнинг жараёни босқичида ўқитувчининг вазифалари, шунингдек, ўқувчи ва талабаларнинг ўқув фаолиятини бажаришга йўналтирилган таълим тури, таълим мезонлари намоён бўлади. Бу жараёнда ўқитувчи ва талаба ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ва муносабатлар, демократик тамойиллар самара усуллари, ташкилий шакл ва таълим воситаларининг танланишига алоҳида урғу берилади.

Таълим натижалари таълим олувчи ўқувчи ва талабаларнинг педагогик жараёнлардан муваффақиятли ўтганлиги билан белгиланади.

Замонавий ўқитиш технологиялари мажмуавий, интеграл бўлими, узвийлик билан боғлиқ тизим бўлиб, унда таълим мақсадлари асосида белгиланган касбий кўникма ва малакалар ўрганувчилар томонидан шахсий хислатларни эгаллаш ҳамда билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган ҳолат ва ҳаракатларнинг тартиблаштирилган тўплами акс этади. Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши (кимга ва нима учун?) мазмунини танлаш ва ишлаб чиқиш (нима?), таълим жараёнларини ташкил қилиш (қандай?), таълим метод ва воситаларининг белгиланиши (нималар ёрдамида?), шунингдек, ўқитувчилар малака даражаси (ким?), эришилган натижаларни баҳолаш методи (қандай йўл билан?) инobatга олиниши лозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий қўлланилиши ўқув жараёни моҳияти ҳамда унинг технологиясини белгилаб беради.

Педагогик вазифани белгилаш: а). Таълим мақсадларини таҳлил этиш. б). Ўқув предмети мазмунини аниқлаш. в). Ўқув предмети, ахборот тузилмасини ишлаб чиқиш. г). Ўқув элементлари тизими

қўринишда ифодалаш. д). Ҳўқитувчиларнинг ўқув элементларини ўзлаштириш даражаларини аввалдан белгилаш. е). Таълим оловчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш. Ҳўқув предметининг мазмуни асосидаги ўқув материалини ўзлаштирганлик. Ҳўқув-моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига қўйиладиган чегараларни белгилаш.

Педагогик технологиялар олдиндан режалаштирилган натижага эришишга йўналтирилган касбий тайёргарлик жараёнини лойиҳалаш муаммосини методик жиҳатдан ҳал этишга йўналтирилади.

Педагогик технология мезонлари: а). Шахсий фаолиятли ёндашув. б). Танқидий-ижодий фикрлаш. в). Муаммоларни ҳал этиш. г). Қарор қабул қилиш. д). Жамоада ҳамкорликни қарор топтириш.

Ёш авлодни ҳозирги замон талабларига мос равишда тарбиялаш жараёнларини кенг қўламда ривожлантириш учун тегишли ташкилий тузилмалар – болалар ва ёшлар ташкилотлари ва бирлашмаларини янада фаоллаштириш мақсадга мувофиқдир. Ушбу бирлашмаларнинг таъсир доираси кенг бўлиб у ёш эколог, табиатшунос ва миллий ҳунарманд, ёш спортчи, тарихчи ва файласуф каби тўғарак ва ҳаракатларга барча ёшларни жалб этади. Энг асосий мақсад, болалар ушбу ташкилотларга ўз хоҳишлари билан қатнашишларини таъминлаш, у ердаги фаолият мазмуни ёшларимизнинг умумий ривожланишига қўмаклашсин ва охир-оқибатда, асосий стратегик мақсадимиз баркамол шахсни тарбиялаш вазифасини амалга оширишга ёрдам берсин.

Таълим-тарбия жараёнида қатнашувчи барча субъектларнинг ўзаро самарали таъсирини таъминловчи механизмлар ва шарт-шароитларни яратиш. Умуман олганда, ушбу тизимнинг барча таркибий қисмлари – оила, узлуксиз таълим, маҳалла, жамоат бирлашмалари, жамғармалар мавжуд. Улар ўз ишида суест фаолият кўрсатишмоқда, ўзаро самарали таъсирчанликнинг йўқлиги асосий мақсад – баркамол шахсни тарбиялаш, янги тафаккурни вужудга келтириш, охир-оқибатда, миллий истиқлол ғоясини шаклантиришдаги фаолият суесткашлик билан олиб борилмоқда.

Таълим муассасаларининг фаолиятини ижтимоий институтлар сифатида тубдан қайта кўриб чиқиш. Бунда мактаб, лицей, коллеж, институтларни нафақат илм-фан маскани, балки ҳақиқий маданий-маърифий марказларга айлантириш.

Педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга қўйиладиган талабларни тубдан қайта кўриб чиқиш, яъни педагогларнинг ўз билим савиясини янги даражага кўтаришга муносабатини ўзгартириш.

Ўзаро ҳамкорлик педагогикаси ўқитувчи ва ўқувчи орасида ҳам-фикрлик, ишонч, ўзаро ёрдам, ижодий ҳамкорлик муҳитини яратди. Бу эса ўз навбатида, ёшлар томонидан ҳақиқий инсоний қадриятларни англаш ва эътироф этишни кафолатлайди.

Ижтимоий, гуманитар фанлар, ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихи, бадиий, фалсафий, педагогик тафаккурни шакллантириши, этнография, этногенезис, адабиётшунослик, санъатшунослик ва бошқа фанлар бўйича илмий тадқиқотлар савиясини тубдан ўзгартириш, янги поғонага кўтаришни тақозо этади.

Ислоҳ дини ва бошқа динларнинг гуманистик асослари борасидаги билимларини шакллантириш.

Миллий истиқлол ғоясини муҳит йўналишларини, болалар ва ёшлар учун ўқув-методик, илмий-оммабоп ва бадиий адабиётларнинг янги авлодини яратиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакат аҳолисининг умумий ва касбий маданиятини кўтариш мақсадида маданий-маърифий ишларнинг сифат даражасини яхшилаш лозимдир.

Ёш авлодни миллий истиқлол ғояси, миллий-ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялаш, шубҳасиз, жисмоний ва руҳий саломатлигини мустаҳкамлаш, соғлом турмуш кечириш асосларини шакллантиришни назарда тутди. Ёш авлодда ҳаётини фаол, ахлоқий, инсонпарварликнинг юксак ғояларини тарбиялаш жисмоний тарбия ва спортнинг шакллари, услуб ва воситаларини қўллашнинг устивор вазибаларидир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И. А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тарққийетининг пойдевори. Т., Шарқ. 1997.
2. Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т., 1-т., Ўзбекистон. 1996.
3. Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т., 3-т., Ўзбекистон. 1996.
4. Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби, Т., 5-т. Ўзбекистон, 1996.
5. Абдураҳмонов Х. Сўз эстетикаси. Т., 1981.
6. Бойназаров Ф. Қадимги дунё тарихи. Т., А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004.
7. Бойназаров Ф. Жаҳон адабиёти. Т., Зар қалам, 2006.
8. Бойназаров Ф. Проблемы традиции и современность. М., Наука, 1990.
9. Бойназаров Ф. Образ Искандера Зувлькарнайна. М., Изд. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1991.
10. Давлешин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. Т., Ўзбекистон. 1999.
11. Елигулашвили Г. С. Лектор нутқининг таъсирчанлиги. Т., 1980.
12. Жўрасев Р. Ҳ., Толипов У. Қ., Педагогик фаолият. технологиялар ва маҳорат. «Узлуксиз таълим» журнали, 2003, № 2.
13. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. Қарши, Насаф, 2000.
14. Культура речи учителя. Московский государственного пед. институт. 1988.
15. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т., Шарқ, 1997.
16. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. М., Знания. 1989.
17. Йўлдошев Ж.Ф., Усмаонов С. А. Педагогик технология асослари. Т., Ўқитувчи. 2004.
18. Муҳаммад Пайгамбар қиссаси. Ҳадислар. Т., Камалак, 1991.
19. Ражабов С. Педагогика фанининг аломэси. Т., Ўқитувчи. 1992.
20. Розиков О, Отаев С. Дидактика. Т., Фан, 1997.
21. Сандов Т. Илгор педагогик технологиянинг мазмун-моҳиятини. «Ақлий ҳужум» усули билан ўқитиш технологияси. Т., А. Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ, 2003.
22. Сотлиқов Т., Бобожонов Е. Оила соғлом авлод бешиги. Урганч, 1994.
23. Сотлиқов Т. Сиз шундай буюксиз муаллим. Урганч, 2006.
24. Сандназаров Ф., Сандназаров И. Тарбия, одоб ва оқибат. Т., Ўзбекистон, 1991.
25. Фуломова Н. Адабиёт дарсларида илгор технологияларидан фойдаланиш. Т., РТМ, 2003.
26. Толипов Ў.Қ., Усмонбобоева М.Х., Педагогик технология асослари. Т., Республика ташхис маркази, 2003.
27. Турсунпўлатов М., Бегматов Э. Ўзбек нутқ маданияти асослари. Т., 1991.
28. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. Т., Шарқ, 1997.
29. Юнусов Т. Ёш ўқитувчилар билан ишлашни такомиллаштириш йўллари. Т., Ўқитувчи, 1990.
30. Янги педагогик технология: таҳлил, таъриф. мулоҳазалар. Т., РТМ, 2000.